

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

UDK 659.3(497.1) + 316.77 +
321.74:316.65(497.1)

S. Splichal, F. Vreg:

Masovno komuniciranje i razvoj demokracije

„Komunist“, Ljubljana 1986.

Studija o kojoj je riječ predstavlja zajedničko djelo dvojice sveučilišnih profesora iz Ljubljane (Fakulteta za sociologiju, politične vede in novinarstvo).¹ Autori daju sintetizirani uvid u dosadašnje rezultate komunikacijske teorije i prakse na jugoslavenskom prostoru. Ovi se rezultati posredno kompariraju s aktualnom (zapadno)evropskom komunikacijskom situacijom zbog sagledavanja mogućnosti preinake masovnog u javno komuniciranje. Istraživanje različitih strana odnosa komunikacijske sfere spram društvenog totaliteta i propitivanje mogućnosti djelatnog podružljavanja (masovnog) komuniciranja u suvremenim društvima predstavljaju osnovne probleme čijeg su se promišljanja i komentiranja praktičnih rješenja prihvatili autori studije S. Splichal i F. Vreg.

Problemiziranje ovih za komunikacijsku znanost aktualnih odnosa očituje se u svih šest poglavlja studije. Teoretska elaboracija naznačenih problema, izvedena već u *prvom poglavlju*, putokaz je za snalaženje u obilju statističkih pokazatelja o rezultatima i pravcima razvoja masovnog komuniciranja u nas. Tim su uvidom istovremeno naznačeni i *razvojni pravci podružljavanja masovnog komuniciranja*. Protuslovlja interesnog pluralizma i pluralizma mišljenja predstavljaju realan društveni kontekst odvijanja složenih ekonomskih, političkih, kulturnih

procesa, a jednako tako i *demokratskog komuniciranja i informiranja u samoupravnom društvu*, u kojem (kontekstu) masovni mediji posreduju u procesu *redukcije kompleksnosti društvene stvarnosti* (drugo i četvrto poglavlje). *Razvoj masovnog komuniciranja u socijalističkoj Jugoslaviji* (treće poglavlje) doveo je do kvantitativnog skoka koji je za proteklih četrdesetak godina, unatoč neujednačenosti i velikih oscilacija u ekspanziji masovnih medija (tisak, radio, televizija, film, knjiga), izazvao i značajne kvalitativne promjene te pridonio diverzifikaciji komunikacijskih potreba. Ovakav je razvitak omogućen priznavanjem pluralizma interesa i mišljenja za osnovu našeg društveno-političkog sistema i znatno je pridonio jačanju jedinstva u različitosti koje presudno karakterizira jugoslavenski komunikacijski prostor. Razvojne perspektive komunikacijske sfere ovise o načinu razrješavanja jednog od temeljnih protuslovlja (samoupravnog) socijalizma, *između države i tržišta*, što konzekventno utječe na *individualni i kolektivni položaj općinstva i na mogućnost njegova aktivnog sudjelovanja u procesu podružljavanja masovnog komuniciranja* (peto i šesto poglavlje).²

Tehnološki i društveni razvoj masovnog komuniciranja, a napose masovnokomunikacijske djelatnosti s početka sedamdesetih godina ovog stoljeća, osigurao je materijalno-tehničke mogućnosti *transformacije masovnog komuniciranja u javno komuniciranje*.³ Time je ujedno najavljena i mogućnost „povratka utopije u društvo“ (O. Negt). Utopija kao kritika onog što jest i „slika“ onog što tek treba nastati⁴ odmjerava se povijesno nastalim odnosom rada i komunikacije i mogućnošću prevladavanja njihove klasno uvjetovane razdvojenosti. U strukturi suvremenih (post)industrijskih društava nadaju se, dakle, mogućnosti – koja je, istina, još daleko od realizacije – podružljavanja komunikacijske sfere, a napose masovnog komuniciranja Tehničko-tehnološku stranu mogućeg podružljavanja masovnog komuniciranja po-

1 Usp. njihove monografske radove: F. Vreg: *Društveno komuniciranje*, Zagreb 1975; *Javno mnjenje i samoupravna demokracija*, Maribor 1980; S. Splichal, *Masovno komuniciranje između slobode i otuđenja*, Maribor 1981, *Mlinovi na eter* i *Propaganda, reklama i selekcija poruka u masovnom komuniciranju*, Ljubljana 1984.

2 F. Vreg je autor drugog i četvrtog poglavlja, ostala je napisao S. Splichal.

3 Usp. Millsovu razliku *mase i javnosti* (publike) u: *Elita vlasti*, Kultura, Beograd 1964, str. 389–392.

4 O. Negt, *Utopija i rad*, u zborniku radova s okruglog stola „Cavtat '85“, IC „Komunist“, Beograd 1985, str. 206.

kazao je razvoj novih medija: alternativnih (marginalnih) časopisa, video-kaseta te lokalne televizije i radija. Razvoj alternativnih medija demantirao je predodžbu o nužnoj jednosmjernosti i posredovanom karakteru masovnog komuniciranja koje stoga zakonomjerno „proizvodi“ ekstenzivnu podjelu rada i potrošačku masu anonimnih recipijenata koji ne mogu međusobno saobraćati bez komunikatora. „Svi ti procesi razvijanja posebnih dimenzija javnoga komuniciranja imaju nužno lokalno omeđeni opseg, sve dok ostaju nepromijenjeni temeljni – kapitalistički – proizvodni odnosi, koji su utemeljeni u privatnom vlasništvu na sredstvima za proizvodnju. Ipak iz dosadašnjeg razvoja društvenog komuniciranja s druge strane nije moguće izvesti zaključak, da se razvoj svih oblika i načina komuniciranja u svakom konkretnom društvu mijenja s promjenom društvenoekonomskih odnosa“ (Splichal, str. 13).

Danas dominantni svjetsko-povijesni oblici i načini podružljavanja masovnog komuniciranja i komunikacijske sfere u cjelini posredovani su državom kao „iluzornom zajednicom“ međusobno otuđenih individua. Preko kapitalističkog robnonovčanog načina proizvodnje odvijaju se simultano dva protuslova procesa: *monopolizacija i podružljavanje masovnokomunikacijskih i ostalih sredstava za proizvodnju*. Na jednoj strani, industrijalizacija komunikacijske sfere u kapitalizmu dovodi do koncentracije masovnokomunikacijskih sredstava i do jačanja oligopolskih i monopolskih oblika proizvodnje za tržište. Na drugoj strani, suprotstavljajući se rastućoj moći „komunikacijskog kapitala“ kako bi smanjila podređenost komunikacijske sfere profilerskoj logici, „industrijska država“ intervenira tako što nacionalnim komunikacijskim organizacijama pruža različite financijske olakšice (snižavanje poreza, davanje popusta na poštanske, transportne i druge troškove, subvencije za nabavu reprodukcijskog materijala i sl.). Država, također, zakonski regulira (ograničava) prostor multinacionalnom kapitalu. Najzad, ona zadire i u poduzetnička prava u komunikacijskoj djelatnosti tako što utemeljuje javne savjetodavne organe koji su u svojoj djelatnosti neovisni o „komunikacijskom kapitalu“. No, ne treba se zavaravati da podržavanje komunikacijske sfere u kapitalizmu znači revolucioniranje ove sfere i njezino oslobađanje podređenosti kapitalu. „Državno vlasništvo je još uvijek instrument vlasti kapitala, samo što je jedan oblik prisvajanja viška rada namodarnije drugim“ (S. Splichal, str. 15).

„Podružljavanje“ komunikacijske sfere u državnom socijalizmu mijenja poziciju komunikacijskih organizacija samo utoliko što surone umjesto privatnom vlasniku podređene

državi i/ili partiji. Jednopartijski etatistički sistem kakav se u pravilu razvija nakon proleter-ske revolucije ima u biti istu funkciju kao i centralizirana „industrijska država“. Stoga se uvođenjem državnog vlasništva ne ukida podređenost komunikacijske sfere, već se samo mijenja oblik tog podređivanja. „U državnom socijalizmu je masovnokomunikacijska sfera reducirana na javno (re)prezentiranje, propagiranje i legitimiranje političkih odluka. Razvoj društvenih odnosa tako opstoji za recipijenta kao slučajnost ili kao zakonitost koja se realizira neovisno od njegovog interesa i rada, te je i on sam puki proizvod, a ne subjekt toga razvoja“ (S. Splichal, str. 31). Državnosocijalistički oblici „podružljavanja svih pa i komunikacijskih odnosa, nakon prvobitnog, postevolucionarnog zamaha ubrzo počinju praviti ozbiljne smetnje, koje se najčešće opisuju kao „burokratske deformacije“ u razvoju novog društva. Jedno od temeljnih protuslova socijalističkog preobražaja koje presudno utječe i na karakter masovnog komuniciranja jest naznačeni antagonizam između države i tržišta. Kako je razvoj masovnog komuniciranja povezan s konkretnim historijskim promjenama do kojih u kapitalističkom načinu reprodukcije života dovodi suvremena znanstveno-tehnička revolucija, transformaciju masovnog u javno komuniciranje nije moguće obaviti preko noći. S aspekta podružljavanja masovnokomunikacijske djelatnosti posredstvom države (kapitalističke ili socijalističke) nije moguće jednoznačno zaključiti: „1. da su svi oblici podružljavanja komuniciranja koje je razvio kapitalizam, i još ih razvija, u suprotnosti s procesima podružljavanja u pokapitalističkim društvima, niti 2. da svi oblici državnog utjecaja koje razvija pokapitalističko društvo samorazumljivo vode ukidanju čovjekova samootudjenja“ (S. Splichal, str. 17). Fakticitet postojanja dubokih protuslova, i nakon ukidanja temeljnog antagonizma između najamnog rada i kapitala, nužno je u „pokapitalističkim društvima“ promisliti tako da jedno novo, „samoupravno društvo mora podstaći dalji proces podružljavanja proizvodnih sredstava, jer nacionalizirati znači pravno podružljati, ali ne i stvarno“⁵.

Odnos komunikacijske sfere i društvenog totaliteta sagledan je dvostruko: 1) kroz redukciju kompleksnosti društvene stvarnosti i 2) kroz teoretsku i praktičku spoznaju biti same stvarnosti. (Redukciju kompleksnosti društvene stvarnosti masovni mediji provode kao jedan od konstitutivnih dijelova „državnog ideološkog

5 V. Bakarić, „O nekim pitanjima marksizma“, u: *Marksizam – misao savremene epohe*, I–III, Beograd 1976. str. 821.

aparata" – L. Althusser.) Odnos komunikacijskog „podistema“ i društvenog „sistema“ sagledan je iz postojeće prakse još uvijek nužnog političkog usmjeravanja svih bitnih društvenih procesa. Veze između oblika vlasništva na sredstvima za proizvodnju i oblika demokracije evidentne su u postojanju dva osnovna modela političke komunikacije: višepartijskog parlamentarnog i jednopartijskog sistema. Razlika između višepartijskog pluralističkog i jednopartijskog monističkog sistema specificirana je u odnosu na (ne) mogućnost uspostavljanja i priznavanja različitih mišljenja. Sistemskom mogućnošću autentičnog izražavanja različitih stavova i mišljenja („mnjenski pluralizam“ – F. Vreg) odmjerava se u odnosu na granice koje razvoju demokracije postavljaju politički pluralizam i/ili državopartijski monizam. Politički sistem socijalističkog samoupravljanja, kao specifični oblik podružljavanja politike i oslobađanja rada, analizira se kao jedina alternativa državopartijskim oblicima socijalizma i, jednako tako, jedina realna alternativa građanskom demokracijama sa sistemom političkog pluralizma, osobito njihovim oblicima participacijske demokracije.

Priznavanje realnog opstojanja interesnog i „mnjenskog pluralizma“ predstavlja legitimacijsku osnovu na kojoj se „u političkom i društvenom životu izražavaju, križaju, suočavaju brojni interesi koji ukazuju na zamršen splet interesnih protuslovlja koja se oblikuju u interakcijama na ekonomskom, političkom i kulturnom području socijalističkog društva [...] Zbog toga je potrebno uvažavati javnu polemiku i političku komunikaciju kao trajan, demokratski sistem razrješavanja interesa, usklađivanje različitih stavova i depolitizacije interesa“ (F. Vreg, str. 45). Pluralizam samoupravnih interesa smatra Vreg politološkom kategorijom koja omogućuje objašnjavanje i razumijevanje protuslovlja u društvenoj svijesti i usmjeravanje njezinih gibanja. Osim toga, priznavanje postojanja mnjenskog pluralizma, po Vregu, usmjerava svjesno društveno djelovanje prema željenoj transformaciji masovnog komuniciranja u javno komuniciranje i pospješuje razvoj samoupravne demokracije kao posebnog oblika artikulacije i usklađivanja različitih klasno determiniranih interesa. Redukciju kompleksnosti samoupravne stvarnosti trebali bi masovni mediji obavljati tako da budu „onaj publicistički prostor koji omogućuje legitimizaciju, artikulaciju ljudske volje i društveni nadzor široke javnosti“ (F. Vreg, str. 53). Ukoliko pak politička komunikacija nije u skladu s ekonomskom stvarnošću (ekonomske krize, nezaposlenost, pad standarda i sl.) i socijalnim iskustvima javnosti koja su, u takvim situacijama, izražena apatijom i osje-

ćanjem političke nemoći, ugrožena je autentičnost i uvjerljivost poruka koje prenose komunikacijska sredstva.

Nepovjerenje u političku komunikaciju iskazuju i rezultati istraživanja interakcijskog komuniciranja u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja koja su provedena na nekim njegovim segmentima.⁶ Istraživanje djelovanja i ostvarivanja delegatskog sistema (u Sloveniji, 1981) i ispitivanje stavova članova delegatskih tijela iz općinskih skupština (u vijeća republičke skupštine – SR Slovenija, 1984) pokazala su da: a) slabi demokratska samoupravna inicijativa i interakcija između delegatskih skupština i njihove društvene osnove, dok istovremeno jača neposredna veza između države i javnosti koja reproducira kanale jednosmjerne komunikacije i b) da delegat postaje sve više adresat, a ne subjekt u procesu donošenja odluka. Tako npr. u spomenutom ispitivanju iz 1984. god. skoro dvije trećine ispitanika (oko 63%) smatra da se najmanje polovica delegatskih odluka donosi s unaprijed poznatim ishodom, a samo 12,4% od njih vjeruje da su subjekti demokratskog odlučivanja. Poljuljano povjerenje delegata govori o sužavanju osnove demokratskog odlučivanja. Verbalističko ponavljanje 'magične' riječi 'samoupravljanje' ili 'odlučivanje' niti ne može pobuditi interes za interaktivnim komunikacijskim i političkim znanjem" (F. Vreg, str. 64).

Ispitivanje stavova delegata (1984) prema izvorima informiranja pokazalo je da ih masovni mediji nedovoljno točno i kompleksno obavještavaju o događajima koji ih neposredno tangiraju (interesi, saznanja i problemi koji su vezani za njihovu užu radnu i životnu sredinu), a da su zadovoljniji informacijama o drugim, njima daljim sredinama. Najnovija istraživanja komunikacijskih potreba običnih građana (općina Bežigrad-Ljubljana, 1985), pokazuju da u uvjetima otvorenosti komunikacijskog sistema prema van, koji su ponegdje potencirani ne samo tehničko-tehnološkim nego i objektivnim, prostornim faktorima (npr. mogućnost praćenja tv. programa susjednih zemalja), najbolje prolaze recipijenti s nadprosječnim komunikacijskim prohtjevima.⁷ Oni, naime, sma-

6 Teoretski i konceptualni temelji ovih istraživanja dani su u studijama: *Delegatski sistem u SR Sloveniji*, „Univerzum“, Ljubljana 1979, *Delegatski sistem između norme i stvarnosti*, „Komunist“, Ljubljana 1983. i *Delegatska skupština: interesi i odlučivanja*, „Komunist“, Ljubljana 1985.

7 Zbog visokog, nadprosječnog stupnja obrazovanosti ispitivanog uzorka, rezultati koji su dobiveni u ovom istraživanju, ističe s

traju da je mogućnost biranja između više različitih izvora informacija osnovni preduvjet objektivnog i svestranog obavještavanja i stjecanja „političke kompetence”. Iz rezultata ispitivanja stavova građana o njihovom odnosu prema različitim izvorima informiranja – od običnih građana, bez funkcija, do delegata u skupštinama – moguće je zaključiti da jača svijest o značenju i ulozi javnog mnjenja i izražavanja pluralizma mišljenja za demokratsko usmjeravanje političkog komuniciranja. „Samoupravnoj demokraciji nužno je potreban sistem demokratskog komuniciranja, koji bi imao 'prostor za igru', za publicističko angažirano novinarstvo, za kulturu dijaloga i za slobodu horizontalne komunikacije koja ne bi bila podređena činovničkoj 'mudrosti'” (F. Vreg, str. 145).

Studija S. Splichala i F. Vrega o odnosu masovnog komuniciranja i razvoja demokracije u suvremenim društvima s posebnim uvidom u teoriju i praksu komuniciranja u „samoupravno usmjerenom društvu” predstavlja vrijedan prilog sistematizaciji dosadašnjih rezultata razvoja komunikacijske djelatnosti u nas i doprinos stvaranju jedne „usmjeravajuće teorije” koja bi ujedno naznačila daljnje pravce podružljavanja masovnog komuniciranja.

Zoran Zugić

pravom F. Vreg, ne mogu se komparirati s rezultatima sličnih istraživanja nivoa komunikacijskih potreba koja su provođena na „prosječnoj” populaciji.

Recenzija

UDK 321 (73) + 316.323.6(73)

Everett Carll Ladd:

THE AMERICAN POLITY*

The people and their Government

W. W. Norton and Company, New York 1985, str. 678

Istraživanja političkog sistema Sjedinjenih Američkih Država već decenijama zaokuplja znanstvenu misao, gotovo od Alexa de Toc-

quevillea do suvremenih istraživača i teoretičara. Razlozi za povećan interes za SAD pa i za američki politički sistem proizlaze s jedne strane iz činjenice što je riječ o političkom sistemu koji se po svom osobitom historijskom, ekonomskom, socijalnom, političkom i kulturnom ambijentu bitno razlikuje od evropskog, a s druge strane, jer se radi o zemlji koja zauzima istaknuto mjesto u svjetskoj zajednici kao značajan faktor i jedna od vodećih svjetskih sila u međunarodnim odnosima.

Najnovija knjiga istaknutog američkog znanstvenika Everetta Carlla Ladda, dugogodišnjeg profesora političke znanosti i stručnjaka za američku politiku i politički sistem na Connecticut sveučilištu (u Storrsu) i izvršnog direktora Roper Centra za istraživanje javnog mišljenja privlači pažnju čitaoca ne samo širinom zahvata materije već i usvojenom tematskom orijentacijom. Analizi političkog sistema SAD prof. Ladd prilazi iz historijske i ekonomsko-socijalne perspektive, povremeno ga uspoređujući s drugim visokorazvijenim kapitalističkim zemljama na Zapadu (V. Britanija, Francuska, SR Njemačka), ali stalno nastojeći istaknuti specifičnosti američkog političkog sistema.

Za razliku od većine knjiga iz ove oblasti koje se u istraživanju i proučavanju političkog sistema prvenstveno bave opisivanjem političkih institucija datog političkog sistema i njihovim međusobnim odnosima, E. C. Ladd je u centar svog istraživačkog interesa stavio političke procese, nastojeći da što dublje pronikne u njihovu bit i načine funkcioniranja.

Ova opsežna studija sastoji se od pet dijelova (čiji naslovi, međutim, ne otkrivaju dokraja pravi sadržaj onog što prof. Ladd istražuje): 1. *Američko društvo*, 2. *Politička uvjerenja i praksa*, 3. *Upravljanje*, 4. *Participacija*, 5. *Javna politika*. U prvom dijelu, koji obuhvaća tri glave, autor jergrovito izlaže glavne karakteristike socijalnog ambijenta u okviru kojeg djeluje američki politički sistem, ukazujući na kontinuitet i socijalne promjene, odnosno na snage koje utječu na politički razvoj SAD. Poslije ovog slijedi glava u kojoj autor daje karakteristike postindustrijskog društva u koje je po ocjeni mnogih istraživača ušlo američko društvo krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, a koje je posljedica znanstveno-tehnološke revolucije. U posljednjih četvrt stoljeća u SAD je došlo do značajnih promjena u sferi materijalne proizvodnje, u kojoj je znanstveno revolucioniranje dovelo do dominacije utjecajne informatičke tehnologije, a to je opet imalo velikog utjecaja ne samo na promjene socijalne strukture već je dovelo do dubokih promjena u strukturi i procesu rada visokorazvijenog američkog društva. Promjene u ekonomskoj i socijalnoj sferi bitno su utjecale na političko po-

* Termin "The American Polity" E. C. Ladd upotrebljava kao sinonim za politički sistem.

našanje i izazvale niz političkih konsekvencija u načinu djelovanja suvremenog američkog političkog sistema. U trećoj glavi izložena su tri glavna aspekta američkog društva koja su oblikovala politički život ove zemlje: etnička i religiozna raznolikost, regionalizam i socijalna mobilnost.

Drugi dio studije sadrži tri glave u kojima se potanko analizira američka ideologija, Ustav i principi američke demokracije. Autor naglašava da su Amerikanci suprotno drugim nacijama razvili snažno osjećanje nacionalnog identiteta i jedinstva bez etničkog zajedništva. Temelj američkih političkih institucija autor nalazi u ideologiji klasičnog liberalizma, na kojoj je po njegovoj ocjeni izgrađen i američki Ustav koji je na snazi već punih dvjesto godina. Nakon analize Ustava i razloga koji su pridonijeli njegovoj dugotrajnosti, autor daje pregled različitih koncepcija o demokraciji tražeći njeno porijeklo u dalekoj prošlosti – u antičkoj Grčkoj – razrađujući taj koncept kroz radove i mišljenja utemeljitelja američkog Ustava do suvremenih stavova o tome što znači demokratska vladavina u američkim uvjetima. Treći, najopsežniji dio studije sadrži pet glava u kojima autor analizira dinamiku američkih institucija – Kongresa, Predsjedništva, izvršne i sudske grane vlasti. U ovom dijelu rada autor prikazuje i istražuje američki federalizam ne samo kao trajnu američku inovaciju, već ukazuje i na specifične okolnosti koje su uvjetovale njegovu pojavu, kao i na faktore koji su pridonosili njegovom mijenjanju. Četvrti dio posvećen je participaciji, koju E. C. Ladd istražuje kroz ispitivanje javnog mišljenja, razgranat sistem interesnih grupa, izbornu opredjeljivanje američkih birača i njihove determinante, političke partije i ulogu komunikacijskih medija – televizije i štampe – kao važnih elemenata u demokratizaciji upravljanja zemljom. Javna politika predmet je posljednjeg dijela ove opsežne knjige, u kojem autor raspravlja o građanskim slobodama i pravima, o ekonomskoj politici i javnom blagostanju te o ciljevima američke vanjske politike.

Ova opsežna studija rezultat je dugogodišnjeg bavljenja i istraživačke zaokupljenosti autora veoma kompleksnom ekonomskom, socijalnom i političkom američkom realnošću, koja se u mnogo čemu razlikuje od evropskih standarda. Kompetentno raspravljaajući o raznim aspektima suvremenog američkog političkog sistema i ekonomsko-socijalnom kontekstu, kojega je izraz i sam politički sistem, E. C. Ladd mnoge svoje analize potkrepljuje bogatom empirijskom građom, koristeći u optimalnoj mjeri i sve druge dostupne izvore (tako na primjer, činjenice često interpretira u grafikovima i brojevima te ilustrira brojnim studijama slučajaja). Gledajući i s tog aspekta izlaganja građe koju autor istražuje, ova se studija u znatnoj mjeri razlikuje od uobičajenih

knjiga takve vrste. Gotovo svako poglavlje knjige izražava autorovo nastojanje da prije svega pokaže kako stvarno funkcionira vladavinski mehanizam američkog sistema i koji sve faktori utječu na njegovu fizionomiju, ali istovremeno zadržavajući kritički odnos i stav prema mnogim njegovim elementima.

Iako je riječ o veoma iskusnom istraživaču i cijjenom znanstveniku, treba ipak istaći da E. C. Ladd u analizi ove složene problematike premalo pažnje posvećuje razmatranju ekonomske strukture suvremenog američkog društva kao osnove iz koje izrasta politički sistem, kao i ulozu države koja sa svojim organima postaje produžena ruka velikih korporacija, to više što nikada u povijesti kapitalističkog društva nisu ekonomske akcije i dnevni politički zahvati buržoaske države bili toliko podložni i prožeti ekonomskim sadržajem kao danas. No, bez obzira na ove zamjerke, ova opsežna studija može dobro poslužiti svakom tko je zainteresiran da bolje upozna i razumije aktualne društvene i političke procese u Sjedinjenim Američkim Državama.

Štefica Deren Antoljak

Recenzija
UDK 321.01(13)

Staatslexikon,

Recht-Wirtschaft-Gesellschaft

(Leksikon o državi. Pravo-gospodarstvo-društvo)

Gorres-Gesellschaft, Herder Verlag, Freiburg-Basel-Beč 1985.

Sedmo potpuno novo prerađeno izdanje. 1985. I. svezak: Abendland – Deutsche Partei, 664 str., tvrdi uvez od umjetne kože, pretplatna cijena 198 DM, prodajna cijena 248 DM. 1986. II. svezak: Deutsche Caritasverband – Hochschulen, 672 str., tvrdi uvez od umjetne kože, pretplatna cijena 198 DM prodajna cijena 248 DM.

Prvi svezak prvog izdanja ovog čuvenog *Leksikona o državi* objavljen je 1889 godine. Za njegov stoti jubilej izdavač je odlučio da kao 7. izdanje svih 5 svezaka objavi potpuno nove ili prerađene članke o najvažnijim temama političkog života i duhovnog stanja našega doba. I ranija izdanja Herderova „Staatslexikona“ bila su po-

znata kao izraz duha svoga vremena (prvo izdanje 1889-1896, šesto 1957-1963), a to se već na osnovi prvih dvaju svezaka, u najboljem smislu, može reći i za 7. izdanje koje će do jubilarne 1989. godine još dobiti nova tri sveska.

Promjene u novom izdanju vide se kako u novim tako i u starim ali proširenim područjima, koja sada sežu od izvorno središnjih disciplina prava, ekonomije, filozofije i religije preko problematike čovjekove okoline, socijalne politike, zdravstva, rata i mira do politike u obrazovanju, znanosti i medijima javnog komuniciranja. Novo izdanje „Staatslexikona“ posebno karakterizira načelna teoretska i filozofska razina koju garantiraju vrhunski stručnjaci, koji su iz navedenih znanstvenih područja okupljeni kako u užoj izdavačkoj redakciji (P. Mikat, R. Morsey, H. Krings, A. Hollerbach, W. Kasper, H. Maier, J. H. Müller) tako i na pisanju samih natuknica. Od 700 autora ukupnog djela ovdje navodim suradnike samo iz prva dva sveska iz područja filozofije, koje je recenzentova uža struka, pa za te suradnike može mjerodavno reći da spadaju ne samo među vrhunske poznavaoce filozofije nego da neki od njih predstavljaju i vrhunska imena suvremene filozofije. Evo njihovih imena abecednim redom: H. M. Baumgartner, E. W. Böckenförde, A. Halder, K. Hartmann, N. Hinske, O. Höffe, W. Kluxen, P. Koslowski, H. Krings, H. Kuhn, N. Lobkowitz, R. Löw, S. Müller, L. Oeing-Hanhoff, H. Ottmann, A. M. Pieper, L. Siep, W. H. Schrader, A. Schwan, W. Vossenkuhl, U. Weiss. Ako su i ostala područja, koja prelaze stručne kompetencije recenzenta, tako dobro zastupljena najboljim poznavaočima struke kao što je zastupljena filozofija, onda je razumljiva ne samo spomenuta teoretska razina i utemeljenost nego i suvremenost njihova zajedničkog djela.

O suvremenosti ovoga djela govori i jedna četvrtina potpuno novih natuknica, kao što su: agresija (Aggression), alternativni pokreti (alternative Bewegungen), analitička filozofija (analytische Philosophie), izrabljivanje (Ausbeutung), izvanparlamentarna opozicija (ausserparlamentarische Opposition), politika obrazovanja (Bildungspolitik), izvanblokovski pokret (Blockfreie Bewegung), inicijativa građana (Bürgerinitiative), politika razvoja (Entwicklungspolitik), denacifikacija (Entnazifizierung), ženski pokret (Frauenbewegung), funkcionar (Funktionär), općina (Gemeinde), zajedničko dobro (Gemeinwohl), genetska tehnologija (Gentechnologie), sila (Gewalt), sindikati (Gewerkschaften), Zeleni (Die Grünen) itd.

Ovdje nije moguće ulaziti u prikazivanje pojedinih članaka, pa ćemo istaknuti smisao i značaj djela u cjelini.

Na osnovi suvremenog stanja znanstvenog istraživanja „Staatslexikon“ pruža u leksičkom i sistematskom obliku stručnu informaciju o svim područjima javnog života kao političkog života u državi. Država se pritom shvaća kao ljudska zajednica koja kao ljudsko djelo nije sama sebi svrha nego, kako pisci Predgovora prvom svesku kažu, „njezina je svrha da služi dobru čovjeka“, i to kako „pojedinačnom tako i općenitom dobru“. Jer, „država postoji radi čovjeka“. Dakako, država „nije samo institucija koja valja da brine o građaninu, nego je ona institucija za koju uzajamno valja da brine građanin“ (str. V).

Ta uzajamna veza i briga države i građanina bitna je tema, svrha i zadaća filozofije politike od Platona i Aristotela do naših dana. Ozbiljenju tih ciljeva na razini suvremene svjetske povijesti teže i izdavači „Staatslexikona“, jer nastoje odgovoriti na nove izazove modernoga doba prvenstveno, kako stoji i u podnaslovu samoga djela, u „pravu, gospodarstvu, društvu“, ali i u ostalim sferama političkog i duhovnog života. Oni ističu da su pri tome „vođeni idejom istine i prava te da se smatraju obavezima kršćanskoj objavi i nauku crkve“ (ibidem).

Kršćanska, štoviše katolička utemeljenost Herderova „Staatslexikona“ proizlazi već iz činjenice, da je Görres-Gesellschaft kao njegov izdavač prije deset godina pokrenuo inicijativu za novo izdanje i konstituirao redakciju koja brine o toj utemeljenosti i uspješno rukovodi izdajanjem. Ta orijentacija ne umanjuje vrijednost ovoga izvanrednog djela, jer i sporne teme su u njemu osvijetljene s više strana, tako da se ne nude gotovi odgovori, nego se složeni problemi suvremenog društvenog i političkog života analiziraju i prikazuju na način da podana informacija i argumentacija u čitatelja razvijaju sposobnost vlastitog orijentiranja i suđenja. U skladu s tim izdavači polaze od temeljnog suvremenog stajališta, da „demokratska država potrebuje punoljetnog građanina, koji se zna informirati, koji zna informacije kritički prosuditi i koji uzmaže pitanja odluke dovesti u vezu s čudorednim načelima“ (ibidem). U tom smislu Herderov „Staatslexikon“ će izvrsno doći svakoj privatnoj i javnoj biblioteci i u našim stranama.

Ante Pažanin

Recenzija

UDK 329.01 + 329.8 + 329.15 (497.1)

Vladimir Goati:

Savremene političke partije

OOOUR Izdavačko-publicistička delatnost-Beograd,
IRO „Partizanska knjiga” – Ljubljana
Beograd 1984.

Neovisno o društvenom uređenju ili stupnju ekonomske razvijenosti u suvremenim društvima javljaju se političke partije. Iako neke oblike partijskog organiziranja nalazimo već u antičkom svijetu, partije u smislu organizacija s pisanim programima i određenom organizacijskom strukturom susrećemo tek u doba buržoaskog parlamentarizma.

Pored bezbroj privrednih, nacionalnih, socijalnih, sportskih, vjerskih i drugih organizacija, političke partije su jedine organizacije koje svoju snagu oporbavaju s državom i takmiče se za osvajanje prioriteta političkog utjecaja. Značajka svih političkih partija je težnja za osvajanjem političke vlasti.

Partije ovise o društvu u kome djeluju, ali nisu samo rezultat datih društvenih okolnosti, nego i snaga koja ih mijenja – one su činilac izvjesne podjele društva, ali i suradnje – pridonose homogenizaciji društvenih grupa čije interese izražavaju. Političke partije su u različitim pozicijama u odnosu na državu. Kolaboracija između države i političkih stranaka može biti slabija ili jača, ali od intenziteta tih veza ovisi stvarna pozicija političke stranke u društvu. Političke stranke mogu se i suprotstaviti državi, zauzeti prema njoj otvoren neprijateljski stav koji se može pretvoriti i u oružanu akciju. Premda je suverenost države čvrsto fiksirana u ustavu, država se može pretvoriti u instrument političke stranke. U tom slučaju stranka postaje nosilac suverene vlasti, a njezin lider vođa države.

Zbog vitalne uloge u političkom životu društva političke partije su već početkom 20. stoljeća došle u centar naučnih istraživanja. I pored mnogih teoretskih i empirijskih istraživanja u tijeku gotovo jednog stoljeća, to područje je još uvijek nedovoljno istraženo.

Knjiga Vladimira Goatija u izdanju OOOUR-a Izdavačko-publicistička djelatnost – Beograd, „Partizanska knjiga” – Ljubljana, značajan je doprinos proučavanju te problematike. Cilj studije je sistematska analiza suvremenih političkih partija. Sam autor kaže da se želi pozabaviti

partijama kakve one jesu – njihovom organizacijom, ideologijom, socijalnim sastavom članstva, birača i rukovodstva i načinom djelovanja. U izvjesnoj mjeri obuhvaćen je i Savez komunističke Jugoslavije.

Knjiga se sastoji iz četiri dijela: „Nastanak i obilježja političkih partija”, „Političke partije iznutra”, „Političke partije u društvu”, „Kriza ili transformacija političkih partija” te zaključnih napomena i priloga.

Prve političke partije formirane su potkraj 18. stoljeća u SAD. Autor ističe da je njihov nastanak „slučajno društveno otkriće”, jer nije uslijedio kao realizacija neke prethodne zamisli, nego je do njega došlo spontano i postepeno. U samom početku studije autor kritizira Duvergerovo određenje nastanka političkih partija kao težnju birača da organizirano utječu na članove parlamenta i natojanje članova parlamenta da budu iznova izabrani. Bitan uvjet za nastanak partija – oslobođenje društva od feudalnih stega i ostvarivanje lične slobode svih građana – nije bio samo to što je feudalni sistem povlastica i osobnih ovisnosti proturječio ciljevima i vrijednostima liberalne ideologije (slobodi, vlasništvu, bratstvu, ravnopravnosti), nego prvenstveno zato što je onemogućavao razmah kapitalističkih odnosa i daljnji uspon buržoazije.

Preusko je i Duvergerovo vezanje nastanka partije uz parlament (parlamentarni i vanparlamentarni nastanak partija), jer su brojne političke partije nastale u zemljama koje nemaju parlamentarne sisteme. S obzirom na to da političke partije danas djeluju u različitim društveno-ekonomskim sistemima i što su zbog toga različite, postoje brojne definicije u kojima se naglašavaju pojedina svojstva partija. Određenje samog pojma partije Goati analizira kroz poimanja različitih autora. Većina autora se slaže da su osnovne odrednice partije: organizacija, težnja za osvajanjem vlasti ili održanjem na vlasti, ideološki karakter i klasna priroda.

Analizom četiri spomenute komponente autor dolazi do definicije političke partije i kaže: „Političke partije su trajne organizacije koje se inspirišu određenom ideologijom formirane sa ciljem da (samostalno ili u koaliciji) osvoje ili zadržu vlast u društvu u interesu određene klase” (str. 44).

Objašnjavajući klasnu prirodu partija (koja je naglašena i u definiciji), autor ne zaboravlja da partije mogu izražavati i stremljenja drugih društvenih grupa: nacionalnih, religioznih, rasnih, regionalnih pa čak i plemenskih, ali i tada one prihvaćaju ili odbacuju dati politički poredak čime prihvaćaju ili odbacuju interese pojedinih društvenih klasa.

U studiji je jasno naglašena i razlika između političkih stranaka, interesnih grupa i socijalnih

pokreta. Međutim, poglavlje koje govori o vrstama političkih partija je nepotpuno. Osim nabrojane vrsta partija čitatelj malo što drugo može uočiti. Nije dovoljno obrađena suštinska razlika između pojedinih partija, a niti njihov povijesni *raison d'être*. To važi i primjerice i za izlaganje o genezi socijaldemokratskih partija. Pojmovi socijaldemokrat i socijaldemokracija javili su se krajem prošlog stoljeća. Riječ socijaldemokrat upotrijebljena je prvi put 1869. godine u jednoj publikaciji lasalijanskog krila njemačkog radničkog pokreta. Iste godine osnovana je i prva radnička partija s nazivom – Socijaldemokratska partija Njemačke. Riječju socijaldemokrat željelo se istaknuti razliku između tradicionalnih demokrata koji su prihvaćali samo neke aspekte demokracije (pravo glasa, slobodni izbori) i socijalista koji su isticali da je prava demokracija moguća samo u društvu u kojem je ukinuta eksploatacija. Sve do početka prvog svjetskog rata pojam socijaldemokracije upotrebljavao se kao oznaka za sve političke snage koje se bore za ostvarenje socijalističkih ideala. Za marksiste je to značenje bilo bitno uže. Socijaldemokracija je označavala revolucionarnu struju u radničkom pokretu. Tako je Lenjin, sve do početka prvog svjetskog rata, ruski revolucionarni pokret nazivao socijaldemokracijom, a sebe socijaldemokratom. Međutim, neposredno prije početka rata dolazi do gotovo potpune polarizacije osnovnih socijalističkih snaga. Revolucionarna ljevica odbacuje naziv socijaldemokracije želeći se i na taj način distancirati od onog dijela Druge internacionale koji je označavao reformizam i oportunitizam. Socijalističke snage su se odvojile na ljevicu, desnicu i centar. Iz lijevog krila socijaldemokracije, njenog najrevolucionarnijeg dijela, izrasle su komunističke partije. Do potpunog rascjepa između socijaldemokrata i komunista dolazi 1923. godine nakon kongresa u Hamburgu. Nakon kongresa socijaldemokracija postaje politički oslonac predstavničke demokracije i te pozicije zadržala je do danas.

Više pažnje u studiji trebalo je posvetiti partijama koje djeluju u zemljama Latinske Amerike, Južnoazijske Azije, zemljama subsaharske Afrike te partijama u arapskim zemljama. Zbog specifičnih društvenih prilika u kojima djeluju, njihov društveni karakter se bitno razlikuje od karaktera evropskih partija.

I pored nekih nedostataka, ova knjiga je uspješan rezultat napora da se temeljitom analizom nastanka partija, vrste partija te njihova mjesta u društvu, lakše razumije kakvo je mjesto i uloga političkih partija između države i društva. Izuzetno značajna novina u znanstvenoj literaturi je dio studije koji obrađuje Savez komunista Jugoslavije. Autor navodi dva razloga zbog kojih obrađuje Savez komunista Jugoslavije i zbog kojih

uspoređuje SK sa drugim partijama. Prvo, „partija novog tipa”, čemu teži SK, još uvijek je partija koja djeluje u sferi politike kao izdvojene društvene djelatnosti, što opet ne isključuje već iziskuje usporedbe s drugim partijama. Te usporedbe moraju voditi računa o osobitostima SK. Tek tamo gdje je SK prenio svoje funkcije na društvo i na klasu, ne postoje uvjeti za usporedbu s drugim partijama. Drugo, što su neki važni aspekti djelovanja SK nedovoljno istraženi i što je fond znanstvenih spoznaja o SK još uvijek siromašan. Svoje znanstveno istraživanje autor je potkrijepio prilogom na kraju knjige u kojem su izneseni neki relevantni statistički podaci o Savezu komunista Jugoslavije.

I na kraju, ovaj rad je rezultat višegodišnjeg prikupljanja znanstvene građe i premda nije dat odgovor na sva postavljena pitanja, ova značajna studija predstavlja i poticaj za daljnje istraživačke zahvate u analizi suvremenih političkih partija.

Mirjana Nikolić

Recenzija
UDK 947+957 "1917"

Roj Medvedev:

Oktobar 1917.

Rad, Beograd 1986.

U ovoj knjizi opisuju se i analiziraju neki događaji iz veoma kratkog ali najznačajnijeg isječka sovjetske istorije – iz godine 1917. i prve polovine godine 1918. Radi se o zbivanjima koja su presudno utjecala na potonju istoriju Sovjetskog Saveza. Moglo bi se reći da se bez pravilnog razumijevanja tih zbivanja ne mogu pravilno shvatiti ni zbivanja koja su uslijedila: građanski rat, NEP, staljinizam, pa čak ni današnje „prestrojavanje” u SSSR-u.

Pisac ove knjige, Roj Medvedev, autor je koji nije nepoznat našoj javnosti. Pored većeg broja članaka u jugoslavenskim časopisima, kod nas je prevedeno i nekoliko njegovih knjiga.

Djelom *Revolucija u Rusiji 1917. godine – problemi, karakteristike, ocene*, kako glasi autorov naslov, Medvedev se predstavlja kao mislilac koji čini nove pomake u sovjetskoj društvenoj misli. Treba, međutim, napomenuti da se njegova djela, poslije isključenja iz KPSS 1969. godine, ne objavljuju u Sovjetskom Savezu, ali on zapravo nema smetnji da ih objavljuje na Za-

padu i da i dalje živi i radi u Moskvi. Možemo pretpostaviti da će na plimi sadašnjih procesa demokratizacije u Sovjetskom Savezu i Roj Medvedev ponovo uploviti u sovjetske izdavačke luke, ne odstupajući od sopstvene pozicije i biti dostupan publici kojoj su takvi autori prijeko potrebni i do koje je Medvedevu (i njemu sličnim piscima) najviše i stalo.

Naravno, treba odmah istaći da se interpretacija oktobarske revolucije koju daje Medvedev bitno razlikuje od interpretacija dosadašnje zvanične sovjetske društvene misli, u kojoj još nije u potpunosti prevladano staljinско nasljeđe, što znači da „još važi mnoštvo svakojakih tabua, besmislenih ograničenja i zabrana“, kako kaže sam autor. Isto tako, treba imati u vidu da se pristup i zaključci Medvedeva bitno razlikuju i od negatorskih i otvoreno neprijateljskih analiza oktobarske revolucije iz pera građanskih i nekih drugih interpreta sa Zapada ili pak sovjetskih disidenata.

U predgovoru, specijalno pisanom za jugoslovensko izdanje, Medvedev kao „nezavisni socijalista“, ističe neophodnost kritičke analize oktobarske revolucije s marksističkih i socijalističkih pozicija.

Prvi dio knjige posvećen je odgovoru na pitanje da li je oktobarska revolucija bila neizbježan događaj, a drugi dio odgovoru na pitanje da li je ona bila preuranjena. Inače, takva su se pitanja i dosad postavljala. U trećem dijelu razmatraju se najvažniji momenti u prvih sto dana sovjetske vlasti, dok se u četvrtom dijelu pažnja usmjerava na teško proljeće 1918. godine, poslije kojega će se rasplamsati građanski rat.

Iako Medvedev nije imao ambiciju da da cjelovitu teoriju ili pak cjelovitu historijsku analizu oktobarske revolucije, njegovo izlaganje je cjelovito, pregledno i sistematično. Prvenstvena ambicija autora bila je tumačenje bitnih događaja iz prve godine sovjetske vlasti iz ugla historijske determinacije i njihovog epochalnog značenja. Stoga on nastoji da riješi pitanje odnosa nužnosti i slučajnosti, preuranjenosti i pravremenosti, organizovanosti i spontanosti tih događaja, kako bi pružio objektivniju i cjelovitiju sliku revolucionarnih procesa u Rusiji 1917. i 1918. godine.

Ne slažući se s „ili-ili pristupom“, Medvedev najprije pokazuje da ni februariska ni oktobarska revolucija nisu bile neizbježni događaji. Ali i to da obje revolucije nisu bile nimalo slučajne. Pogledajmo ovaj problem izblize.

Što se tiče februarske (buržoasko-demokratske) revolucije, karakteristično je, smatra Medvedev, da je ona početkom 1917. godine bila vrlo vjerojatna, ali ne i neizbježna. Stvarni razvoj događaja predviđali su čak i neki rojalisti (Trubeckoj, Durnovo, Rodzjanko) koji su predlagali

caru da se postavi energičnije i sprječiti dolazeću revoluciju. Međutim, u tom periodu car je, suprotno sopstvenim interesima, na odgovorna mjesta postavljao ljude koji nisu bili sposobni da vladaju ni u miru, a kamoli u ratu. Ta „nedarovita monarhijska birokratija“, zajedno s Nikolajem II Romanovim, početkom 1917. godine našla se u potpunoj izolaciji. „I tih dana gotovo i nije bilo generala i oficira koji bi povinujući se zakletvi, pristali da umru za Romanove. Utoliko pre nije bilo vojnika, koji bi izvršavali naređenja tih oficira i generala“ (str. 49). Zbog toga je samodržavlje palo poslije samo nekoliko dana uličnih nereda u Petrogradu i odbijanja vojnika iz petrogradskog garnizona da te neredе uguše. Zapravo, snage koje su u revoluciji 1905-1907. pretrpjele poraz od samodržavlja, do 1917. godine znatno su ojačale (brz razvitak kapitalizma), a osnovne proturječnosti ruskog društva tokom rata bitno su se zaoštrile. Iako buržoazija nije tražila svu vlast, već samo podjelu vlasti s monarhijom, car je u najkritičnijem trenutku raspustio Dumu, oduzeo i ono malo vlasti što je buržoazija imala i tako izgubio i taj oslonac. U februarskoj revoluciji stvorena je Privremena vlada koja će predstavljati vlast buržoazije, ali i Sovjet radničkih i vojničkih poslanika, tako da je faktički nastupio period dvovlašća u Rusiji.

Kako je i zašto došlo do oktobarske (socijalističke) revolucije i pobjede boljševika? U proljeće 1917. godine došlo je do stabilizacije buržoaske vlasti tako da je Privremena vlada, uz podršku većine u Sovjetu (boljševici su bili u manjini), čak uspjela da likvidira rasplamsali pokret i otjera boljševike u privremenu ilegalnost zbog toga što su otvoreno najavljivali preuzimanje vlasti. Istovremeno je kontrarevolucija (spahije, oficirski kor) prikupljala snage, težeći rušenju Privremene vlade, svih tekovina revolucije i uvođenju vojne diktature. U avgustu je došlo do obračuna Kerenskog (buržoaske snage) s generalom Kornilovim (reakcionarne snage) i legalizacije boljševika. To je od Privremene vlade odbilo desničarske snage i ona je vidno oslabila. U takvoj situaciji šanse boljševika da dođu na vlast su znatno porasle. I oni su vlast relativno lako preuzeli 25. oktobra 1917. godine.

Zašto je Privremena vlada izgubila sve oslonce? Zato što nije provodila mjere koje su u tom periodu bile neizbježne: agrarnu reformu, uspostavljanje mira, demokratizaciju vojske, sazivanje Ustavotvorne skupštine itd. Zašto druge lijeve partije nisu uspjele doći na vlast? Tih presudnih mjeseci i dana ni eseri ni menjševici nisu ništa učinili da ostvare svoje vlastite političke programe i okupe oko sebe većinu revolucionarnog naroda i vojske. Boljševici su uspjeli zbog toga što su najhitnije riješili najvažnije zahtjeve naroda

koji su ostajali bez odgovora: vlast sovjeticima, mir vojnicima, zemlja seljacima.

Prema tome, iako su šanse buržoaskih partija da ostanu na vlasti bile veće nego šanse boljševika da im tu vlast preotmu, dogodilo se ono što je bilo manje vjerojatno zbog toga što buržoaska vlast nije provodila ni mjere buržoasko-demokratskog karaktera, a kamoli nešto više. Desni eseri i menjševici nisu se ni usuđivali da uzmu vlast, uzdajući se u buržoaziju i njenu „istorijsku” misiju.

Između menjševika i boljševika otprije je postojao različit odnos prema pitanju spontanosti, odnosno organizovanosti revolucije, što je opredijelilo i njihovu različitu ulogu u februararskoj, odnosno oktobarskoj revoluciji. Menjševici su smatrali da je revolucija spontan proces i da je dovoljno u nju se uključiti i „jahati na njenim talasima”. Boljševici su zastupali gledište da revolucija može biti i organizovan proces i spremali su se da je i pokrenu i „vaspitavaju”.

Februarska revolucija je bila pretežno spontana. Ona se odvijala „po receptu” menjševika. Ali, ona je bila i te kako pripremljena, iako je nije pripremala ni jedna partija posebno. Npr., revolucija 1905-1907. predstavljala je „generalnu probu” februararske revolucije. Ta revolucija bila je pripremljena i u vojno-tehničkom smislu (seljaci su kao vojnici obučeni rukovanju oružjem) i u političkom smislu (buržoaska i lijeva kritika samodržavlja). Štrajkovi i demonstracije tokom prvog i drugog mjeseca 1917. imali su rukovodioce i koordinate.

Za razliku od februararske revolucije, oktobarska revolucija bila je organizovana i izvedena po planu koji je sačinio Vojno-revolucionarni komitet Petrogradskog sovjeta, u kome su boljševici zajedno s lijevim eserima imali tada tijesnu većinu. Ali, boljševici su u tim burnim vremenima bili jedini koji su imali veliku ilegalnu organizaciju u glavnim centrima. To im je omogućavalo da svoje djelovanje najadekvatnije prilagođavaju prilikama koje su se brzo mijenjale između februara i oktobra.

Dakle, vlast je osvojila partija koja nije bila najveća, nabrojnija, već najorganizovanija, najodlučnija i najbolje vodena. A samo se takva partija mogla staviti na čelo masa, dobiti podršku masa i već prvim svojim aktima (Dekret o miru, Dekret o zemlji) opravdati tu podršku.

Medvedev se posebno osvrće na stav menjševika (socijal-demokrata) i esera (socijalista-revolucionara) prema izvođenju socijalističke revolucije u Rusiji. Te stranke, koje su u februaru aktivno podržale buržoasko-demokratsku revoluciju, u jesen nisu bile za socijalističku revoluciju, smatrajući je preuranjenom. Na njihovu nesreću buržoaska vlada nije bila sposobna da ostvari ni najpreče za-

datke buržoasko-demokratske revolucije, tako da je njezin pad bio neminovan. Tako su one, zajedno s tom vladom, gubile podršku naroda i vojske. Istovremeno, stranka esera pocijepala se na dva krila, desno i lijevo. Lijevi eseri pružili su podršku boljševicima i aktivno saradivali s njima po svim pitanjima sve do Brest-Litovskog mira. Dakle, nekoliko mjeseci sovjetska vlast je bila koaliciona, što je ojačalo njen položaj u zemlji, jer je savez boljševika i lijevih esera simbolizovao savez radničke klase i seljaštva.

Medvedev se ne libi da ukaže na greške koje su boljševici činili te, 1917. godine. Lenjin je u pre-revolucionarnom periodu često nekritički ponavljao neke Marxove i Engelsove stavove koji su bili pogrešni (socijalizam bez novca, trgovine itd.). Lenjinove greške izražene su i u takvom djelu kao što je *Država i revolucija* (organizacija društva kao jedne fabrike i jedne kancelarije, potrošačke komune itd.). Međutim, boljševici su tada znali da svoju politiku prilagode prilikama, da ne budu dogmatični i da, kad je potrebno, odstupe od slova vlastitih teorija.

U prvih sto dana sovjetske vlasti boljševici su uživali veliku podršku naroda, zbog toga što su na najradikalniji način riješili zadatke buržoasko-demokratske revolucije i postepeno otpočeli uvođenje socijalističkih mjera (radnička kontrola, nacionalizacija krupne industrije i banaka itd.).

Međutim, u proljeće 1918. godine boljševici, zbog „vrtoglave od uspjeha” (Lenjin), počinju da čine krupnije greške (nastavljaju nacionalizaciju srednje i sitne industrije, zabranjuju slobodnu trgovinu, zadržavaju državni monopol na trgovinu žitom, ukidaju pravo nasljeđivanja itd.), gube podršku većine seljaštva i sitnoburžoaskih elemenata, pa čak i dobrog dijela radništva, tako da i sama revolucija biva ugrožena.

Početak 1918. godine poseban problem predstavljalo je snabdjevanje gradskog stanovništva prehrambenim proizvodima (i seljaštva industrijskom robom). Da bi riješili taj problem boljševici formiraju Narodni komesarijat za snabdjevanje, koji, međutim, ne uspijeva da ispuni postavljene zadatke. I umjesto da liberalizuju trgovinu, uvedu porez u naturi za seljake, boljševici uvode prehrambenu diktaturu i otpočinju rat za žito. Takva ekonomska politika boljševika izaziva proteste ostalih lijevih partija i njihovi predstavnici bivaju istjerani iz Sveruskog centralnog komiteta (desni eseri i menjševici u junu, a lijevi eseri u julu 1918. godine).

Selo je na nasilje odgovorilo nasiljem. Boljševici nisu praktički na selu imali nikakvo uporište. Oni su došli na ideju da selo podijele, a to su ostvarili osnivanjem komiteta sirotinje („kombedov”). „Ujedivši najsiromašniji deo seljaštva, komiteti sirotinje su boljševicima obezbjedili socijalni oslonac na selu, davši realni smisao poj-

mu diktatura proletarijata i najsiromašnijeg seljaštva" (str. 154).

Međutim, otpor srednjih i bogatih seljaka se nastavio, tako da je građanski rat 1918. postao neminovan.

„Još početkom 1918. godine boljševici su morali preći na politiku koja je kasnije dobila naziv 'nove ekonomske politike' (NEP-a) i na koju su oni prešli početkom 1921. godine u znatno složenijoj i težoj situaciji." (str. 123) – s pravom zaključuje Medvedev. Da su to učinili, razmjeri građanskog rata bili bi i te koliko skromniji i možda bi bilo izlišno uvoditi „ratni komunizam“.

Može se, dakle, reći da su u proljeće i ljeto 1918. godine boljševici otišli „odveć daleko“ i pokušali da riješe zadatke za čije rješavanje nisu postojali ni objektivni ni subjektivni uslovi: „sovjetska vlada je sačuvala monopol na žito i pokušala da ga još više aspolitizuje i proširi na većinu prehrambenih i drugih artikala. Upravo to je odbilo od boljševika najveći deo seljaka i nedavnih vojnika, kao i kozaka i gradske sitne buržoazije, što je i dalo kontrarevoluciji one nezadovoljne mase, koje su joj bile potrebne da bi otpočela i vodila građanski rat“ (str. 167).

Kako u takvoj situaciji boljševici nisu izgubili vlast? Nezadovoljstvo širokih masa ojačalo je druge lijeve partije (lijeve esere, menjševike, pa i anarhiste). Međutim, iza njihovih leđa snage je prikupljala i generalska, kadetska i monarhistička kontrarevolucija, koja je kao glavna antisovjetska snaga stupila na pozornicu u jesen 1918. godine. Budući da su te snage težile likvidaciji ne samo tekovina oktobarske već i februarske revolucije, položaj boljševika je olakšan zbog preumjeravanja otpora srednjaka i seljaštva u cjelini prema snagama kontrarevolucije.

Medvedev je svoju knjigu završio jednim opširnim citatom iz članka V. I. Lenjina, koji je on napisao povodom četvrte godišnjice sovjetske vlasti (dakle, 1921. godine). Izdvojićemo samo dvije kratke rečenice: „[...] Teorijski: za vreme revolucije se prave gluposti kao i u svako drugo vreme – rekao je Engels – i rekao je istinu. Treba se potruditi da ih pravimo što manje i da što pre ispravljamo one koje smo napravili [...]“ (str. 172).

Ovakav zaključak ima daleko širi smisao nego što je ispitivanje grešaka i realnih mogućnosti u periodu oktobarske revolucije i neposredno nakon nje. On je aktuelan i danas i ne odnosi se samo na Sovjetski Savez.

Medvedevljeva knjiga *Oktobar 1917.* dobro će doći i jugoslavenskom čitaocu, da mu otkloni eventualne zablude u vezi oktobarske revolucije, ali da ga podstakne i na otklanjanje sopstvenih zabuda o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti socijalističkog razvitka u Jugoslaviji.

Prikaz

UDK 321.64:82–311.9 + 882

Jevgenij Zamjatin:

„Mi“

Doba antiutopije

Narodna knjiga, Beograd 1986.

Dvadeseto stoljeće, stoljeće progressa i čovjekovih neslučenih znanstvenih i tehničkih pobjeda, stoljeće trijumfa ljudskog uma, ujedno je i doba neviđenih ljudskih iracionalnosti, apsurda i besmislica globalnih razmjera. Dva svjetska rata i mnogo malih, bjesomučno naoružavanje svih protiv svijtu; možda će Hobbesov „bellum omnium contra omnes“ biti kraj, a ne, kako je on mislio, početak civilizacije. No, ne vrijedi davati kataklizmičke prognoze. Treba ići naprijed, pa ako je tamo i rub provalije. Svijet je zahuktala mašina čiji su dijelovi savršeno kontrolirani i programirani, ali nitko nema uvida u smjer i cilj cjeline. Danas je paradoksalni spoj čovjekove racionalnosti i iracionalnosti neshvatljiv do mističnosti. Ratio pokazuje rezultate od kojih zastaje dah, a njegov antipod mogao bi nam prikrbiti da nam dah nepovratno zastane.

Stoga nije neobično, ako tek malo razmislimo, što je baš naše stoljeće bilo inspiracijom negativnih utopija. Utopije, počevši od kršćansko-religioznih pa sve do suvremenih komunističkih, uvijek su izražavale nadu, vjeru u ljude, svijet, i mogućnost boljeg i potpunijeg ljudskijeg opstanka. Poticale su na aktivizam, na djelovanje koje bi u realitet unijelo djelić ideala. Negativne utopije, od kojih su širokoj publici najpoznatije Orwellova *1984.* Huxleyjev *Vrti novi svijet* i Zamjatinov roman *Mi*, zadivljuju svojom lucidnom imaginativnošću, ali užasavaju sadržajem, stravičnom slikom budućnosti koju nam nude. A doista užasnuti može samo ono što je moguće, ako ne i latentno prisutno, ono u čemu prepoznajemo realnu osnovu u koju pisac kao potku upleće romanesknu strukturu.

Ta konkretna realnost kojom se nadahnjuju tvorci antiutopija su totalitarni režimi, čeda našeg modernog vremena. Egzemplar totalitarne diktature je Staljinova diktatura. Međutim, da je staljinizam izolirani ili specifično ruski fenomen, ili pak „povijesna slučajnost“, on ne bi imao tako traumatične posljedice na „svjetsko mnijenje“, izraženo u filozofiji, literaturi i umjetnosti svake vrste. Totalitarizam je, naprotiv, prikrivena tendencija vremena, i ne treba biti oso-

bito senzibilan da bi se došlo do svijesti o njoj. Njemačka tridesetih godina i staljinska Rusija samo su najmanifestniji oblici realizacije te tendencije, koja se probija u realitet na svim meridijanima i paralelama. Nužni mehanizmi društvenog opstojanja, mehanizmi integracije, sve više degeneriraju u mehanizme totalitarne kontrole. Individuum, osobnost, sve su rjeđe pojave, a sfera individualnog sve je tanja – kontrola, indirektnim putevima, dopire do najintimnijih sfera čovjekova života.

To je glavna tema negativnih utopija.

Zamjatin, Orwell i Huxley pišu o društvu budućnosti; Huxley smješta svoj vrlo novi svijet u vremenske koordinate Fordove ere (koja počinje u 20. st.), Orwell u blisku 1984. (roman je napisan 1946, kada je 1984. još bila godina nepoznate budućnosti), a Zamjatinov roman odvija se u vremenu koje je od nas odmaknuto u budućnost gotovo čitav milenij. Science-fiction forma ispunjena je socijalnim sadržajem.

Roman *Mi*, napisan 1920. godine, bez sumnje je nadahnuo neke kasnije antiutopije. U njemu je do paroksizma razrađen totalitarni društveno-politički sistem. Posvemašnje negiranje individuuma Zamjatin je doveo do monstruoznosti. Društvo budućnosti, Jedinstvena država, potpuno je tematizirano. Ljudi više nemaju osobna imena, već su označeni brojevima. Riječ „čovjek“ svetogrda na je i gotovo istisnuta iz rječnika – zamjenjuje je „broj“. Sve je u znaku totalne integriranosti. „Ja“ iščezava, rastvara se u „Mi“. Brojevi jedinstvene države vođeni su „instinktom neslobode“, koji je „Jedinstvena državna nauka“ afirmirala umjesto vjekovima poštovane (barem u filozofiji) ljudske težnje za slobodom. Ljudi, tj. brojevi, konačno su lišeni teškog i zamornog bremena slobode i vraćeni u blaženo rajsko stanje bez dilema i pitanja. Znanost vlada cjelokupnim životom. Sve se može precizno, egzaktno, brojčano izraziti, čak i izraz lica. Među ljudima (brojevima!) više ne postoje odnosi, nego jednadžbe. Jedinji strah u tom sretnom društvu je strah od nepoznatog, nelogičnog, nepredvidivog, neracionalnog, jer to dovodi u pitanje konačno postignutu „matematički besprijekornu sreću“.

U Jedinstvenoj državi svi su problemi riješeni, na sva pitanja postoje nesumnjivi odgovori. Nerješiva ali poticajna filozofska pitanja „drevnih vremena“ definitivno su riješena. Ljepota je red, izvjesnost; estetičko savršenstvo utjelovljuju, dakle, geometrijski oblici. Samo simetrija i proračunljivost vrijedni su divljenja. Ljepota tehnike zamijenila je ljepotu prirode. Mašta i osjećaji teški su grijesi, „čovjek koji iskazuje osjećaje više nije broj, već metafizička supstancija uvrede nanese ne Jedinstvenoj državi“.

Međutim, ni taj svijet nije savršen. Iako su gradovi okruženi zelenim zidom od neprobojnog

stakla, izvan njih još uvijek egzistira „divlje stanje slobode“, prirodni svijet i slobodni ljudi. Postoji i trunak nesavršenstva u savršenom poretku Jedinstvene države; iako svi brojevi žive u identičnom, do u sekundu programiranom ritmu, svaki dan imaju dva „lična sata“, u kojima im je dozvoljeno da budu jedinke i da djeluju po vlastitu izboru. To je potencijalna opasnost za državu, a time i za besprijekornu sreću koju ona osigurava svakom broju, pod uvjetom da se odrekne sebe. Evo slike savršene sreće:

„Mi idemo – jedinstveno milionoglavo tijelo, i u svakom od nas – ona smjerna radost kojom, vjerojatno, žive molekule, atomi, fagociti... U drevnom svijetu to su shvaćali kršćani, jedini naši (mada vrlo nesavršeni) prethodnici: smjernost je vrlina, a oholost porok, i da smo – 'Mi' – od Boga, a da je 'Ja' od đavola.“

Zamjatin se neposredno nakon oktobarske revolucije vratio u Rusiju i, očigledno, nadahnuće za svoj roman našao u postrevolucionarnoj situaciji svoje domovine. On od početka zauzima nekonformistički, pa i nepovjerljiv stav prema novoj vlasti; njegova kritička distanca ide ponekad do zajedljivosti. Prve godine sovjetske Rusije, doba ratnog komunizma, stradanja i patnji, nije se ugodno dojmilo Zamjatina. Ali nepovjerljivost je urodila umjetničkim plodom: već 1920. u romanu *Mi* on anticipira Staljinovo doba. Zamjatin svoj roman naziva socijalnom fantastikom i prognozira procvat tog žanra u Rusiji, jer „postrevolucionarna Rusija najfantastičnija je od svih zemalja suvremene Evrope“. Ne možemo a da se ne složimo sa Zamjatinom – u Rusiji se oktobra 1917. doista odigrao fantastičan događaj (sve što je bez presedana na neki je način fantastično), a i nastavilo se fantastičnim smjerom: politički, ekonomski i kulturno zaostala zemlja revolucionarnim skokom dolazi na put ostvarivanja komunizma, utopije koja je stvar daleke budućnosti. Iz katastrofalne situacije ne može preko noći iznići društvo harmonije i obilja. Velik je raskorak između službene ideologije i mogućnosti njezine realizacije. Tako nastaje revolt, a naličje revolta je crna neman represije.

Brojne su aluzije u romanu na politički sistem prve socijalističke zemlje i na proklamiranu ideologiju.

Zamjatinovo nas pisanje može nasmijati svojim bizarnostima i originalnostima, ali njegova komika brzo prelazi u grotesku, ironiju, sarkazam. Evo jedne takve sličice u kojoj ironizira „državnu umjetnost“, umjetnost koja krhljavi na neplođnu tlu policijske države:

„U trenutku kad sam osjetio anđela-čuvara iza leđa, uživao sam u sonetu pod nazivom 'sreća'. Mislim – neću pogriješiti ako kažem da je to rijetka stvar po ljepoti i dubini misli. Evo četiri prva reda:

Vječno zaljubljeni dva puta dva,
Vječno spojeni u strasnom četiri,
Najvatreniji ljubavnici na svijetu –
Nerazdvojni dva puta dva...

I dalje sve na tu temu: o mudroj, vječnoj sreći tablice množenja."

Andela-čuvara osjetio je Zamjatin stvarno desetak godina kasnije, kada je njegov roman objavljen u inozemstvu. Bio je prisiljen napustiti članstvo u Savezu sovjetskih pisaca, njegove knjige nestale su iz javnosti, a drame skinute s kazališnih repertoara. 1931. Zamjatin je napustio Rusiju.

O čemu zapravo piše Zamjatin? O slobodi. O slobodi koja je konstitutivni element pojma „čovjek“. Što je čovjek bez slobode? Životinja ili robot, svejedno. Ovu nesagledivu i mnogostranu filozofsku temu Zamjatin je u romanu *Mi* omedžio uglavnom na politički aspekt. Ne pledira on, međutim, za političku slobodu, već za slobodu od politike. Čini se, naime, da spoj sloboda-politika kategorički odbacuje, a sintagmu „politička sloboda“ smatra neprihvatljivom, lažnom i ideološki odvratnom. Zamjatin reagira na povijesno iskustvo svog vremena (i na svoje lično iskustvo) snažno i grčevito – roman *Mi* ostavlja traga kao djelo prepune duše koja je vrisnula u svijet: gledajte, to je užas, to je ludilo, to je mora, to je strah. To su ljudi koje su uvjerali da je duša bolest, a emocije beskorisna besmislica, da je sloboda divlji zločinački instinkt, a nadahnuće „nepoznati napad epilepsije“, to su ljudi koji su se odrekli svoje ljudskosti... A vi, dragi čitaoci, kako vi stojite s tim?

Ipak, Zamjatin ne kaže: borite se! Tiha rezignacija i pesimizam probijaju iz tkiva romana, koji i završava u rezignaciji; pobuna je neuspjela, „brojevi“ Jedinstvene države ponovo su „sretni“. nakon što im je kirurškim zahvatom odstranjena mašta.

Ali samo nam djelo poručuje, jer umjetnost, budući stvaranje, uvijek poručuje: sve dok je čovjek kadar stvarati, sve dok je kreativnost kruna njegovog odnošenja i sol mnogostrukih spona kojima je vezan za prirodni i društveni svijet u kojem opstoji, on je slobodan.

Veljko Čotić

Recenzija
UDK 316.7 + 930.85

Maurice Lever:

Povijest dvorskih luda

Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1986.

Predmet ove knjige iz sociologije kulture jest fenomenologija ljudske ludosti, koju Lever promatra kroz devet poglavlja, i to u obliku njezine preobrazbe iz tradicije u suvremenost. On pokazuje da je svaka kultura u evropskoj povijesti gajila ludost kao jedan oblik kolektivnog rasteućenja. Čak se i u tmici srednjega vijeka katolička crkva nije suprotstavljala *Svečanostima luda*.

U vrijeme božićnih blagdana crkva je tolerirala igrarije, poigravanja i bakanalije svećenika, popraćene tjelesnim hedonizmom i duševnom katarzom. Svečanosti su predstavljale blagdan za dušu i tijelo, jer su se svećenici mogli nemilice izrugivati krutim, neljudskim pravilima katoličke crkve (usp. U Ecco, *Ime ruže*). U dane svečanosti luda ustaljeni red vrijednosti zacijelo se mijenjao iz temelja. Igra kao egzistencijal mijenjala je ozbiljnost života.

Rasterećujuća funkcija ludiranja/igranja prepoznaje se u liku *kolektivne lude*, koja je kroz više stoljeća egzistirala u francuskim gradovima. Smisao lude je u okretanju ustanovljenog i ustaljenog života. Lude su uveseljavale pučanstvo, počesto prekoračujući prag dozvoljenog. One su rušile privid svakodnevnja i obznanile „drugačiju riječ“. Lude su se suprotstavljale svjetovnoj, političkoj i crkvenoj vlasti. Izravno suprotstavljanje vlasti bez ikakvih posljedica primjereno je institucionalnoj ludi. Za vrijeme Filipa V u Francuskoj se uvela institucija lude. Lude su postale državni službenici s redovnim prihodima iz kraljevske riznice. Plaćena luda priskrblijavala je vladaru dobro raspoloženje, rasterećivala ga, vraćala mu smisao ljudskosti. „Riječju, eto ludosti promaknute na položaj institucije.“ *Odnos lude i vladara*. U odnosu spram vladara luda je lišena svakog straha i svake kazne. Ona može sve: vladara zvati njegovim imenom, ismijavati i zasmijavati, kritizirati ga i reći istinu. U ovoj igri svatko ima svoju ulogu, pa se tako i ponaša. Nerazdvojni par luda-vladar predstavlja zapravo odnos sluga i gospodara. Luda je predstavnik naroda, a vladar moći. Ona je „prijenosnik između naroda i moći“. Preko lude narod je prisutan u odlučivanju. Luda sputava vladara u udaljavanju od stvarnosti i upozorava ga da nije bog. Ona ga prizemljuje i vraća u svijet realnih stvari i ljudi. Zapravo

se brine za mentalnu higijenu „priječeći da mu moć ne pomuti um“ (A. Camus, *Caligula*). Za Henrika IV luda postaje politička ličnost, oficir javnosti. Osluškujе što javnost misli i govori i o tome objavlještava vladara, ali isto tako javnosti/narodu objašnjava vladarske misli i odluke. Svoj vrhunac institucionalne lude doživjele su za Luja XIV.

Padom apsolutnih monarhija i dvorova, ustanovljenjem poretka na umu i slobodi, tradicionalna luda preobražava se u modernu. Funkciju moderne institucionalne lude preuzimaju mediji, posebice oni satiričkog sadržaja. Vlast i nije baš naklonjena modernim ludama i ne prihvaća osporavanje satiričkim sredstvima. Vlast je ozbiljna i namrgodena i poradi toga nema smisla za humor. Zato ona nešteditimice manipulira ludama/medijima. No, i ona se pokatkad znade ludirati. Zar politički izbori u 20. stoljeću ne nalikuju srednjovjekovnim Svečanostima luda?

Uz medije i estradne ličnosti s ozbiljnim i satiričko-humorističkim duhovnim arsenalom, funkciju suvremene lude preuzima intelektualac. Levert smatra da „intelektualac ostaje možda jedini istinski lakrdijaš narušitelj mira modernih vremena“ (str. 226). Čini se da Sartreov slučaj to pokazuje: „Uspevši se na barikade da bi održao govor radnicima sindikalca Renault-Willancourta, Jean-Paul Sartre igra istu ulogu nepoštivanja i neprimjerenosti kakvu igra luda-mutitelj slika“ (str. 226). U igri mutitelja slika pojavljuju se Sartre kao kolporter, dadaistički i nadrealistički pokret, Salvador Dali itd. Što preostaje intelektualcu u suvremenosti pred naletom iracionalizma, institucionalne gluposti, pomućenih i poremećenih vrijednosti, lažnih autoriteta, cjelovitog obezvređenja, licemjerja i neprikrivene pokvarenosti, individualnih i kolektivnih obmana, blata i mraka, kontrole i manipulacije, lova u mutnom? Ništa osim igranja i poigravanja sa svijetom ustanovljenih, konzervativnih stvari, ustanovljenog reda i sumnjivih autoriteta. Razapet između istine i egzistencije, on je razotkrivač skrivenog, mudrac, komičar i tragičar ili biće koje je negdje između, svagdje i nigdje. Hodanje po žici, nepovjerenje prema postojećem, poriv za provjerom i sumnja u sve, to je njegov stil. U suvremenosti intelektualac ima mogućnost, ako je star, da piše memoare, a ako je mlad – može prestati egzistirati kao intelektualac. Ili-ili.

Andelko Milardović

Recenzija

UDK 321.74.076.12 + 331.107

Dimitar Mirčev:

Samoupravljanje i aktualnost kritike „Demokratskog elitizma“

Naslov knjige Dimitra Mirčeva sam po sebi govori o aktualnosti problematike koju obrađuje. „Participacija“, „demokratija“ i „samoupravljanje“ zaista su nešto što bismo mogli nazvati signum vremena. Između ovih kategorija – zar to treba isticati? – ima mnogo dodirnih točaka i presijecanja, ali i razlika. One su postale u posljednjim decenijama slogani na koje se nadovezuju različita značenja, pa su, kao osrednji kontestabilni termini suvremene teorije i prakse, predmet konceptualnih i praktičkih sporova i borbi. Ako su to one u nekom smislu uvijek bile, one su to još više postale u posljednjih desetak godina. Ne treba posebno isticati da zbog takve aktualnosti slični radovi mogu izgubiti odjek u moru nepreglednog mnoštva nove literature i političkih diskurzua. Ali to se upravo ne odnosi na rad „Participacija, demokratija i samoupravljanje“, o kojem je riječ. Iako nova vremena zaoštravaju neke probleme, druge pomjeraju, a treće dižu iz šutnje javnoj pažnji, knjiga je Mirčeva zahvatila u epohalnu problematiku, koja ne zastarijeva u konjunkturama događaja. Krizme pojave u svijetu, pa i u našem društvu čak, mislim, povećavaju aktualnost odabrane problematike i osnovnog smjera njezine obrade i pronalazaka. To, dakako, ne znači da ne bismo mogli imati kritičkih primjedbi, ali ipak treba istaknuti osnovnu ocjenu. Barem ja tako gledam na taj rad.

Uzmimo samo neke činjenice.

Kolega Mirčev obrađuje problematiku participacije, demokraciju i samoupravljanje iz jedne historijsko-genetske perspektive. On suptilno pokazuje, između ostalog, doprinos Marxa, Lenjina i Gramscija samoupravnoj ideji. Kod toga uspijeva da kritički razlikuje ono što nije istovjetno. To se vidi, npr., kad obrađuje Lenjina, za kojega, kao što je poznato, mnogi misle da ga ne treba smjestiti u samoupravnu tradiciju. Ne zanemarujući proturječnosti, autor ipak pokazuje kod Lenjina specifično značenje doprinosa u koncepciji „samoupravljanja državom“. Nije bez značenja što ističe važnost Gramscija, jer je u suvremenoj gramšilogiji njegov udio u elaboraciji samoupravne ideje kroz razradu takvih koncepata kao što su radnička demokracija, tvornički savjeti i civilno društvo (società civile) neopravdano potcijenjen.

Ne treba dalje isticati aktualnost i značenje autorove obrade osnovnih pravaca i smisla teorijske elaboracije moderne građanske demokracije. On se kod toga hvata ukoštac ne s nekim marginalnim konceptima demokracije nego upravo sa centralnom građanskom koncepcijom demokracije, koju su formulirali klasički elitisti, naročito noviji zastupnici „demokratskog elitizma“ (Schumpeter i bihevoristi). Suštinsko za „demokratski elitizam“ jeste procedura regrutacije vladajućih manjina putem konkurencije više partija, dakle izbor i periodična elektoralna kontrola vladajuće elite, a ne – što demokracija izvorno znači – permanentno učesće naroda u odlučivanju o javnim stvarima. Autor kod toga upozorava na neke novije pomake u dijelu te teorije ka elementima participacije (npr. Robert Dahl), da bi upozorio na društvene uvjete pod kojima je u šezdesetih godinama uskrslu ideja participacije kao jedan od novih aspekata demokracije (C. Pateman, P. Bachrach itd.).

Na toj pozadini, koja je obrađena i s nekih vidika empirijskih istraživanja u političkoj nauci i sociologiji organizacije, autor u posljednjem dijelu knjige obrađuje problem političke teorije samoupravljanja i demokracije, odnosno „demokratije udruženog rada“ kod nas. Pritom analizira tri fundamentalna pravca teorijskog kritičizma i negacije samoupravljanja: prvo, one koji teorijski – hipotetski i logički – poriču samoupravljanje (kao npr. G. Sartori), drugo, one koji samoupravljanje pobijaju na strukturalnoj podlozi, tvrdeći da samoupravljanje iza formalnih institucija faktički reproducira građanske ili birokratsko-etatiističke odnose i treće, one koji ga kritiziraju prije svega s vidika nesavršenosti njegove prakse. Tako se samoupravljanje može problematizirati i kritizirati, tvrdi autor, i s teorijskog, ideološkog i empirijsko-analitičkog stajališta; on insistira na tome da demokracija udruženog rada, usprkos dubokim problemima, koje naročito raskriva ekonomska i društvena kriza od 1980, nadalje, „u principu i praktički znači dublje i suštinsko razdvajanje od ustaljenih sistema demokratije, i formalne socijalističke i građanske demokratije, uključujući i njene participativne modalitete“ (str. 208). To je novi tip demokracije, koji se, napuštajući čovjeka-pojedinca kao apstrakciju društvene osnove demokracije. Jer, u toj je točki, kao što je već konstatirano kao samoupravljaču. Bivajući kritičan spram „robovanja“ naše društvene i političke nauke normativizmu, pragmatizmu, institucionalizmu i formalizmu, kolega Mirčev ustanovljava njezine specifične funkcije – s obzirom na njenu ulogu u drugim sistemima – kao nauke čiji je centralni zadatak da svojim istraživanjima i saznanjima pridonosi mogućnosti da čovjek sve više postaje subjekt samoupravljanja i upravljanja, što je i bit demokracije.

To je tek nekoliko karakteristika rada kolege Mirčeva, o kojemu i povodom kojeg vodimo ovu raspravu. Njegov rad, svakako, pobuđuje mnoga pitanja i propitivanja. Vrijeme brzo prolazi i ono je zaista najbolji sudac i u znanosti. Ako se uzmu u obzir najnovija idejna, teorijska i politička kretanja u svijetu, onda bismo možda mogli reći, prvo, da etatizam u savremenom svijetu posljednjih godina doživljava sve jaču kritiku. To se odnosi ne samo na krizu etatizma u realsocijalističkom obliku, nego i na etatizam socijaldemokracije. Jer u toj je točki, kao što je već konstatirao N. Poulantzas, socijalizam u obje te struje karakterizirala „statolatija“. Prostor kritike etatizma se je u najnovije doba proširio. Iako ne u linearnom pravcu, u posljednjim su se godinama pojavila nova traženja upravo na polju odnosa socijalizma i demokracije. Dio ljevice – akademske i političke – sve više saznaje da je u prošlosti ljevica bila nedovoljno kritička prema birokratizaciji društva i da je problem socijalizacije – koja se sve više razlikuje naspram etatizaciji – jedan od središnjih problema strategija socijalizma u razvijenim zemljama.

Drugo, i u akademskoj političkoj znanosti možemo, barem kod jednog dijela, konstatirati i dalju reviziju koncepta elitističke teorije demokracije. To se prije svega vidi u tendenciji da se jedan dio, i to najuglednijih, suvremenih politologa, zauzima za proširenje demokracije i na područja koja su smatrana u tradicionalnoj elitističkoj, odnosno građansko-reprezentativnoj koncepciji kao „privatna“ (npr. privreda). Iz nazjeda neokonzervativne obnove elitizma (koja se izražava i u ograničavanju participacije, u apoloigiji pasivnosti masa kao i u uvjetima funkcioniranja demokracije itd.) ne smijemo dakle, zaključivati da nema jakih protivtendencija, naročito u teoriji; naprotiv, takve protivtendencije postoje, i one se pokazuju, uz samokritiku ljevice, i u novim oblicima funkcionalne reprezentacije (pored teritorijalne), u revalorizaciji ideje socijalizacije, u isticanju, pored klasičnih prava čovjeka i građana, nove potrebe za „pozitivnom slobodom“ i samoupravljanjem.

Treće, ne treba ispustiti iz vida ni neke novije diskusije o „civilnom društvu“ i političkoj državi. Iako tek predstoji zadatak da ih svestranije ocijenimo i premda možemo već sada reći da se pored nekih jednostranih shvaćanja (kao što su pojave anarhospontaniističkih gledanja) u tim diskusijama, koje se pojavljuju i na Zapadu i na Istoku i kod nas, problematizira etatiistička strategija prelaza u socijalizam, da se kod toga revalorizira uloga asocijativnog oblika povezivanja, da se traže ograničenja države na njene najnužnije funkcije i novi oblici javnosti u socijalističkom društvu. To su sve, mislim, elementi, koje sadrži i samoupravna alternativa socijalizma, pa zbog toga nema nikakvog opravdanog razloga da se

nekad ove teorije postavljaju kao „alternativa“ samoupravljanju.

Cetvrto, mogli bismo konstatirati da je posljednjih godina došlo i dolazi do aktualizacija ideje samoupravljanja i u nekim zemljama Istočne Evrope. Mislim tu na Poljsku, Mađarsku, Sovjetski Savez. Zaista nije lako ocijeniti pravi domašaj najnovijih idejnih i normativnih promjena u odnosu na samoupravljanje, ali je činjenica da samoupravljanje, u specifičnim shvaćanjima postaje i u tim zemljama legitimna ideja. Barem na idejnom planu to je pažnje vrijedna promjena, koja govori o epohalnom značenju same ideje samoupravljanja.

Peto, sve to svjedoči o velikom značenju historijskog zaokreta, koji je došao do izražaja kad se naša zemlja opredijelila za samoupravnu alternativu. Iako to može zvučati banalno, mislim da treba to isticati, jer ima kod nas ljudi koji to zaboravljaju, a značenje tog preokreta teško shvaćaju i mlađe generacije, koje nisu doživjele promjene i koje sada još oštrije doživljavaju društvenu krizu. Upravo je društvena kriza, mislim, poticaj koji aktualizira i pitanje participacije, samoupravljanja i demokracije, kod nas i u svijetu. Sve se osnovne kategorije, pa i ove, sve češće označavaju riječju kriza. Ali kriza nije vrijeme za očaj, nego je i nova mogućnost. Ona nije samo faktor demobilizacije, nego (treba da bude) i faktor mobilizacije. Na nju se u suvremenim uvjetima ne smije gledati provincijalistički, nego u kontekstu međunarodnog sistema i svjetskih perspektiva. Nova naučna i tehnološka revolucija, koja je osnovni izazov i demokraciji i samoupravljanju, upravo traži da se naše gledanje na društveni razvoj promijeni, da se sve veća uloga pripisuje nauci kao osnovnoj proizvodnoj snazi, da što centralnije mjesto u proizvodnji, radu uopće i u upravljanju društvom dobije pravni subjekt, čovjek. Povratak čovjeku kao subjektu nije povratak egoizmu – pojedincu, nego čovjeku kao biću zajednice. Današnje reforme koje predstoje u našem društvu trebale bi uzeti u obzir upravo te činjenice. Čovjek, njegove interesne zajednice i njihovo racionalno i demokratsko ujedinjavanje radi formiranja i ostvarivanja zajedničkih i općih interesa – to je pravac razmišljanja prema reformama na koje navodi i djelo kolege Mirčeva. Pri tome ne treba zaboraviti da je i u „demokratskom elitizmu“, koji je naš autor tako uspješno i kritički analizirao, racionalna jezgra koju treba da razraduje svaka suvremena teorija (socijalističke) demokracije, kako se naime formiraju i kako cirkuliraju upravljački slojevi društva, da li se povećava ili slabi distanca između onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja.

Adolf Bibić

Recenzija

UDK 001.1 + 141.82

Jürgen Habermas:

Tehnika i znanost kao „ideologija“

Školska knjiga, Zagreb 1986.

Jürgen Habermas jedan je od najznačajnijih i najutjecajnijih suvremenih filozofa i sociologa, pa je kao takav dobro poznat i našoj javnosti. Knjiga koju nam predstavlja zagrebački izdavač prvi put se pojavljuje u ovom obliku, premda se, zapravo, sastoji od Habermasovih tekstova koji su već ranije bili objavljeni. U našem su izdanju, naime, radovima koji su se u Njemačkoj pojavili 1968. godine u knjizi pod nazivom *Tehnika i znanost kao „ideologija“*, uz autorovu suglasnost, pridodana i dva kasnija Habermasova teksta: „Uloga filozofije u marksizmu“ (1973) i „Prilog rekonstrukciji historijskog materijalizma“ (1975). Ovaj potez izdavača svakako je opravdan budući da u „Prilogu rekonstrukciji historijskog materijalizma“ Habermas razvija neke misli izrečene u *Tehnici i znanosti kao „ideologiji“*, a tekst o „Ulozi filozofije u marksizmu“ najdirektnije izražava Habermasov stav prema filozofiji, pa kao takav, može poslužiti kao nadopuna svim tekstovima u ovom zborniku. Međutim, unatoč opravdanosti zajedničkog izdavanja ovih tekstova, Habermas je takav mislilac da njega nikad ne zanima samo jedan, jasno definiran problem, nego uvijek raspravlja o mnoštvu problema i misonih tokova koji se često isprepleću, pa i razdvajaju. Naša će se razmišljanja o ovoj knjizi, kao i razmišljanja autora predgovora Gaje Petrovića, kretati oko dvije točke koje povezuju oba dijela ovog zbornika, a to su: 1) suvremena znanost i tehnika i 2) odnos prema Marxu, filozofiju i historijskom materijalizmu.

Prvi dio ovog zbornika *Tehnika i znanost kao „ideologija“* čini pet Habermasovih radova nastalih između 1964. i 1968. godine, od kojih se istomini tekst najdirektnije bavi problemom suvremene znanosti i tehnike. Taj je tekst nastao u povodu 70. rođendana Herberta Marcusea, a u njemu se Habermas kritički osvrtne na Marcuseovu tezu da se oslobodilačka moć tehnologije – instrumentalizacija stvari – izvitoperuje u okove oslobođenja, postaje instrumentalizacijom čovjeka. Marcuseov stav prema znanosti i tehnici nije „optimističan“; on u razvoju znanosti ne vidi element oslobađanja od predrasuda i povećanja moći nad prirodom i samim sobom u težnji za

lakšim zadovoljavanjem životnih potreba i po-
boljšanjem materijalnih uvjeta života, i najzad,
za čovječnijim uređenjem ljudske zajednice. Mar-
cuse ne smatra ni da su znanost i tehnika vrijed-
nosno „neutralne”, da, ovisno o tome kako ih
čovjek upotrijebi, mogu postati opasne ili oslo-
badajuće po čovjeka. Njegova razmišljanja o zna-
nosti i tehnici, i to suvremenoj, faktički postoje-
ćoj, a ne o znanosti i tehnici općenito, kreću se
u pravcu određenja suvremene znanosti i tehni-
ke kao nečeg reakcionarnog i konzervativnog.
U svojim analizama Marcuse polazi od pojma
„racionalizacije” kojeg je Max Weber upotrije-
bio za određenje kapitalističke privrede i biro-
kratske vladavine koje se grade na principima
klasno neutralne racionalnosti vezane uz kriteri-
je znanosti i tehnike. Suprotstavljajući se Weberu,
Marcuse tvrdi da se u onome što je Weber nazvao
„racionaliziranjem” ne uvodi „racionalnost” kao
takva, jer se ispod te „racionalnosti” ostvaruje
jedan oblik prikrivene političke vladavine. Po
Habermasovoj interpretaciji Marcusea, ova se
racionalnost „proteže samo na relacije mogućeg
tehničkog raspolaganja i zato zahtijeva takav tip
djelovanja koje implicira gospodstvo, bilo nad
prirodom, bilo nad društvom. Svrhovito-racional-
no djelovanje je po svojoj strukturi izvršavanje
kontrole. Stoga je „racionaliziranje” životnih pri-
lika po mjeri te racionalnosti istoznačno institu-
cionaliziranju gospodstva što se ne može više
prepoznati kao političko: tehnički um društve-
nog sustava svrhovito-racionalnog djelovanja ne
pokazuje svoj politički sadržaj (str. 54.)

Nastavljajući dalje svoja razmišljanja Marcuse
tvrdi kako je pojam tehničkog uma možda i sam
ideologija, pa dolazi do zaključka da je ne samo
primjena tehnike nego i sama tehnika gospodstvo
(nad prirodom i nad ljudima). „Određeni ciljevi
i interesi gospodstva nisu tek 'naknadno' i izvana
nametnuti tehnici – oni ulaze već u konstrukciju
tehničkog aparata; tehnika je uvijek povijesno-
društveni projekt; u njoj je projektirano ono što
neko društvo i interesi koji njime vladaju, namje-
ravaju uraditi s ljudima i stvarima. Takva svrha
gospodstva je 'materijalna' pa utoliko pripada
samoj formi tehničkog uma” (str. 54). Na teme-
lju ovih razmišljanja Marcuse zaključuje da se gos-
podstvo širi kao tehnologija koja pruža legitima-
ciju ekspanzivnoj političkoj moći, a ova u sebe
prima sva kulturna područja. Pristajanjem uz teh-
nički aparat koji proširuje udobnost života i po-
većava proizvodnost rada, daje se šansa raciona-
liziranju neslobode autonomnosti da čovjek sam
određuje vlastiti život. „Tehnološka racionalnost
na taj način prije štiti pravovaljanost gospodstva
nego što ga dokida, a instrumentalni horizont
na oštara se prema društvu koje je totalitarno
na racionalan način” (str. 56).

U osebujnoj stopljenosti tehnike i gospodstva,
racionalnosti i potlačenosti, fenomena uz koje

Marcuse vezuje svoju analizu društva, otkriva se
tumačenje koje u materijalnom a priori znanosti
i tehnici predstavlja zamisao svijeta, „projekt”,
kako kaže Marcuse. Upravo na ovom mjestu
započinje Habermas svoju kritiku Marcuseovih
stavova, jer se pokazuje da ukoliko je točna nave-
dena tvrdnja o „projektu”, tada se emancipacija
ne može zamisliti bez revolucioniranja same zna-
nosti i tehnike. Habermas tvrdi „da se novovje-
kovna znanost može shvatiti kao historijski je-
dinstven projekt samo ako se može zamisliti ba-
rem jedan alternativni projekt, a alternativna bi
nova znanost morala uključivati definiciju nove
tehnike” (str. 58). Iz toga zaključuje da tehnika,
ukoliko se uopće može svesti na „projekt”, pro-
izlazi iz projekcije cjelokupnog ljudskog roda.
Po Habermasovu je mišljenju Arnold Gehlen „ne-
pobitno dokazao kako postoji imanentna sveza
između nama poznate tehnike i strukture svrhovi-
to-racionalnog djelovanja” (str. 58), pa je ne-
shvatljivo kako bismo mogli odustati od naše teh-
nike, a u korist neke kvalitativno druge, dok
održavamo svoj život društvenim radom i pomo-
ću sredstava koja supstituiraju rad.

Habermas smatra da se iz Marcuseovog al-
ternativnog stava prema prirodi ne može doći do
ideje „nove znanosti” i „nove tehnike”. Stav u
kojem se priroda ne promatra samo kao predmet
tehničkog iskorištavanja, nego kao protuigrač u
mogućoj interakciji odnosi se na alternativnu
strukturu djelovanja; na simbolično posredovanu
interakciju, za razliku od svrhovito-racionalnog
djelovanja.

Smatrajući da ni Weberu ni Marcuseu nije
uspjelo na zadovoljavajući način pojmiti ovu pro-
blematiku, Habermas predlaže svoju interpreta-
cijsku shemu koja prolazi od fundamentalnog
razlikovanja pojmova „rada”, ili „svrhovito-ra-
cionalnog djelovanja” i „interakcije” ili „komu-
nikativnog djelovanja”. Na osnovi analize ovih
pojмова Habermas razlikuje i dva tipa racionaliz-
acije. Racionalizacija subsistema svrhovito-ra-
cionalnog djelovanja ostvaruje se razvojem znanosti
i tehnike, no ne može postati potencijal oslobo-
đenja ukoliko se ne ostvaruje uporedo s raciona-
lizacijom na nivou institucionalnog okvira nekog
društva. Ova se racionalizacija može izvršiti sa-
mo u mediju jezično posredovane interakcije,
odnosno uklanjanjem zapreka za komunikaciju.

Misaona pozicija od koje polazi Habermas da
bi shvatio oblike i subjekte racionaliziranja dru-
štva, na izgled je daleka od shvaćanja tradicional-
nog marksizma, premda u osnovi ovih shvaćanja
stoje slične pretpostavke. Tradicionalni marksisti
traže razvoj proizvodnih snaga i mijenjanje pro-
izvodnih odnosa. Isto to traži i Habermas, samo
što se on služi terminima znanost i tehnika, od-
nosno institucionalni okvir. Međutim, izvjesno je
da i tradicionalnim marksistima i Habermasu
ostaju nedovoljno jasni putevi i pravci promjene,

jer je, kako primjećuje pisac predgovora, temeljno pitanje o čovjeku u oba slučaja ostavljeno po strani, kao i Marxovo mišljenje prakse i revolucije. (Na osim argumentima zasniva svoju kritiku Habermasa M. Kangrga u knjizi *Praksa, vrijeme, svijet*, Nolit, Beograd 1984.)

Ovim dolazimo do druge bitne točke ove knjige, a to je Habermasov odnos prema Marxu, historijskom materijalizmu i filozofiji i njenim zadacima. Marx je jedno od najvažnijih ishodišta Habermasove misli. Habermas se prema Marxu odnosi kritički, što znači da dopušta odbacivanje i korigiranje njegovih stavova. Iz radova sakupljenih u ovom zborniku izvjesno je, međutim, da Habermasova odstupanja od Marxa idu u pravcu interpretacije Marxove misli na način na koji je ona bila prihvaćena u krilu Druge i Treće internacionale (Marx kao historijski materijalist i kritičar političke ekonomije). Iz ovakvog shvaćanja Marxa Habermas zaključuje da se Marxova analiza kapitalističkog društva može primijeniti na vrijeme u kojem je Marx živio, ali ne i u kasno-kapitalističkom društvu. Habermas primjećuje dvije tendencije u razvoju suvremenog kapitalizma, a to su: 1) „rast intervencionističke državne djelatnosti koja mora osigurati stabilnost sistema, 2) rastuća interdependencija istraživanja i tehnike koja znanost pretvara u prvu proizvodnu snagu” (str. 69). Po Habermasovu mišljenju ove tendencije „razaraju konstelaciju institucionalnog okvira i subsistema svrhovito-racionalnog djelovanja karakterističnu za liberalno razvijeni kapitalizam. Time otpadaju relevantni uvjeti za primjenu političke ekonomije u onom izdanju što joj ga je Marx s pravom dao, s obzirom na liberalni kapitalizam” (str. 69). Rastom državne intervencije u reguliranju privrednog procesa, do kojeg je došlo zbog obrane kapitalizma od disfunkcionalnosti koje su ugrožavale sistem, došlo je do repolitizacije institucionalnog okvira društva. U ovim izmijenjenim odnosima politika više nije samo fenomen nadgradnje. Društvo se više ne održava autonomno, a to je ono što je bilo novo u kapitalističkom načinu proizvodnje – „u samoregulaciji kao sfera koja je predodređena državi i utemeljuje je, onda društvo i država nisu više u onom odnosu što ga Marxova teorija određuje kao odnos baze i nadgradnje” (str. 70). Iz ove konstatacije izvodi Habermas zaključak da se ni kritička teorija društva ne može više izvesti u isključivom obliku kritike političke ekonomije. S druge strane, sve većom ulogom znanosti i tehnike kojom one postaju prva proizvodna snaga društva nastaju uvjeti i za primjenu Marxove teorije radne vrijednosti; radna snaga neposrednog proizvođača sve više gubi na značenju. Repolitizacijom institucionalnog okvira i novom ulogom znanosti i tehnike, po Habermasovu mišljenju, dvije ključne kategorije Marxove teorije, a to su (opet po Habermasovoj interpretaciji) klasna borba i ideo-

logija, više se ne mogu bezuvjetno primijeniti. Tehnika i znanost postale su osnova legitimacije kapitalističkog poretka u čijoj se ideološkoj jezgri nalazi eliminiranje razlike između prakse i tehnike. Habermas smatra da se refleksija koja želi ući u borbu s tom novom ideologijom ne smije više vezati uz jedan historijski određen klasni interes, nego uz međusobno povezane interese rada. Stoga on zahtijeva novu formulaciju kategorijalnog okvira historijskog materijalizma u kojem će odnos proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa biti zamijenjen apstraktnijim odnosom rada i interakcije.

Ovaj Habermasov zahtjev, kao i svi njegovi zaključci, proizlazi ponovo iz potpuno reduciranog shvaćanja Marxove misli – reducirane čak dotle da se Marx proglašava „filozofom rada”. Teško je shvatiti kako jedan tako ugledan mislilac kakav je Habermas ne vidi (ili ne želi vidjeti) da je Marx svojom mišlju da se klasni interesi jedne određene klase kapitalističkog društva – proletarijata – bitno podudaraju s interesima cijelog ljudskog roda, mnogo prije Habermasa iskazao ono čime se ovaj zapravo želi kritički suprotstaviti Marxu. Habermas, međutim, pripisujući Marxu svodenje svekolike ljudske djelatnosti na „rad” želi nadopuniti historijski materijalizam kategorijom „interakcije”, zapostavljajući pritom da je Marx promišljao i pojam „prakse”, koji je mnogo širi čak i od kombinacije „rada” i „interakcije”, a podrazumijeva slobodnu stvaralačku djelatnost.

Ni u dva teksta koji su nastali nakon izdavanja *Tehnike i znanosti kao „ideologije”* a uvršteni su u ovaj zbornik Habermas se nije bitno udaljio od reduciranog shvaćanja Marxa. U „Prilogu rekonstrukciji historijskog materijalizma” Habermas prije svega želi „uvesti i kritički razmotriti temeljne koncepte i temeljne pretpostavke historijskog materijalizma” (str. 141), da bi u rekonstrukciji pošao od Staljinove verzije historijskog materijalizma, koju po svemu sudeći smatra mjerodavnom suvremenom verzijom te teorije!

U tekstu „Uloga filozofije u marksizmu” Habermas pripisuje Marxu i Engelsu radikalnu redukciju filozofije (po njemu je Engels pokazivao ipak nešto više razumijevanja za filozofiju), a kako on zastupa mišljenje da „danas upravo marksistički provedena analiza mora doći do drugačijeg shvaćanja” (str. 133) o ulozi filozofije i o odnosu filozofije i znanosti, to će biti zanimljivo razmotriti Habermasove tri teze o ulozi filozofije. Prvi je zadatak filozofije u tome da u „znanostima promiče u danom slučaju one teorijske strategije koje se protivu empirističkom elementarizmu i indukcionizmu [...] Filozofija je do danas nenapodmjestiv nositelj zahtjeva za jedinstvom i uopćavanjem koji se, doduše, može zadovoljiti samo znanstveno, ili se uopće i ne može zadovoljiti” (str. 138). Želeći se ovom tezom distancirati od pozitivizma, Habermas ipak ostaje u njego-

vu okviru budući da ovaj zadatak „uopćavanja“ i „jedinstva“ filozofije treba vršiti samo u okviru znanosti. Slijedeći je zadatak filozofije „da izloži i univerzalnost objektivirajućeg mišljenja, koje se oblikuje u znanostima, i univerzalnost temeljne racionalne životne prakse koju je moguće opravdati“ (str. 138). Najplemenitiju zadaću filozofije vidi Habermas „u tome što daje snagu radikalnoj samorefleksiji, protiv svakog oblika objektivizma, protiv ideologijskog, tj. prividnog osamostaljenja misli i institucija od životno-praktičnog konteksta njihova nastanka i korištenja“ (str. 139).

Ovim trećim stavom Habermas se najviše približava Marxu, no ipak ostaje dojam da Habermas filozofiji pridaje zadatke ograničena dometa i da suprotstavljajući se pozitivističkom odbacivanju svake filozofije ipak zauzima umjereno-pozitivistički stav.

Ratko Čorić

Recenzija

UDK 316.77 + 659.3(497.1) +
321.74:316.65(497.1)

Danko Plevnik:

Informacija je komunikacija

Prolegomena komunikologiji samoupravnog društva

CDD SSOH, Zagreb 1986.

Odmah na početku autor je ove zanimljive knjige postavio dilemu: ide li čovječanstvo prema antropokraciji ili tehnokraciji? Cijela knjiga je zapravo odgovor na to pitanje, odnosno pleoaje za komunikacijsko društvo u kojem će dijalog prevladavati monolog, a sporazumijevanje direktivnost jednosmjernog komuniciranja. Zbog toga je već i u naslovu istaknuto kako je informacija prvenstveno – komunikacija.

Bivstveno i čovjek je po svome ustrojstvu komunikabilno biće, biće koje se potvrđuje i razvija samo u razgovoru i putem razgovora sa svojim bližnjima. Međutim, snažni mediji jednosmjerne komunikacije svode čovjekovu pluripotentnost na jednu dimenziju koja se u našim vremenima sve više pretvara u spectatoritis = bolest gledanja, pasivizma, indoktrinacije i ideologizacije raznih vrsta, što sve dovodi i do tzv. informacijske viktimizacije stanovništva. Jer, kao što dobro uočava i ističe autor, „informiranje bez prava ili prilike za komuniciranje samo je moderniji i sofisticiraniji oblik indoktrinacije,“ (str. 12).

Taj proces jednosmjernog informiranja masa iz hijerarhijskih vrhova zato treba da se u samoupravnom socijalističkom društvu (kao i u sistemu elektronske demokracije uopće) transformira u sistem javnog komuniciranja svih sa svima i o svemu. „Informacija nije tek razošiljanje nečega što ti misliš, već provjera onoga što je od toga „on“ usvojio. Ta provjera jest sama mogućnost komuniciranja“ (str. 12).

Samoupravnom socijalističkom društvu zbog svega toga je primjeren samo sistem javnog komuniciranja, kao što smo istakli, svih sa svima i o svemu. To je zapravo apriori njegove cjelokupne komunikativne djelatnosti u kojoj narod sam analizira sve svoje relacije prema prirodi, društvu i samom sebi, pa ih permanentno korigira i usavršava u komunikacijskim procesima sporazumijevanja i usuglašavanja stavova – do punog konsenzusa.

U prilog te teze o adekvatnosti dijaloga kao osnovnog modusa komuniciranja autor u ovoj knjizi iznosi brojne dokaze. I to ne čini bez razloga, jer se u posljednje vrijeme u nas pogrešno shvaća sam proces informiranja/komuniciranja. Naime, nije mali broj teoretičara i praktičara koji samoupravni sistem javnog informiranja shvaćaju kao što potpunije dostavljanje gotovih informacija iz središta kompetentnih grupa do svih građana. Kako je to informacijsko ozračivanje svojevrsna indoktrinacija i viktimiziranje stanovništva, autor pokazuje da se istinska emancipacija građana postiže samo u procesima zajedničke komunikacije u kojoj građani nisu samo recipijenti, objekti informiranja, nego subjekti, komunikatori koji putem snažnih elektronskih sistema javno raspravljaju o svim vitalnim problemima radi donošenja optimalnih odluka i oblikovanja što racionalnijeg ponašanja u svim sferama rada, života i stvaralaštva.

Knjiga zbog ukazivanja na ovu aktualnu dilemu ima višestruko značenje. Ona, naime, rasvjetljava štetnosti podržavanja sistema jednosmjerne diseminacije, jer to vodi spectatoritisu i viktimizaciji zbog neadekvatnog informiranja građana. I to je njena kritička platforma. Međutim, s druge strane, autor na obilju komparativnih prednosti dijaloga uživo i preko elektronskih medija ukazuje na potrebu afirmacije komuniciranja kao apriorija samoupravnog socijalističkog društva. Zadaća je zato cijelog samoupravnog društva, „njegove filozofije i sociologije razvoja, da se ponaša komunikacijski, a to znači da razgovara, da „čita“ i šalje poruke društvima oko sebe. Sva društva moraju tendirati prema zajedničkim principima komunikativnosti, jer je to pravi put da se od komunikacijske dijaspore zemalja dospije makar do komunikacijski jedinstvenog čovječanstva“ (str. 59).

Pledirajući za transformaciju masmedija u sveopće društvene tribine na kojima će se stjecati pitanja i problemi s jedne strane, kao i odgovori i racionalna rješenja s druge strane, autor oštro kritizira sadašnju poziciju „TV gledalaca kao novinskih ovisnika”, jer je svaka ovisnost štetna, ona sprečava stvaralačke sposobnosti ljudi i vodi indoktrinaciji i viktimizaciji kao svome nužnom kraju.

Emancipiranog, stvaralačkog čovjeka može da razvije samo isto tako emancipativna i stvaralačka komunikacija u kojoj se dijalektički stalno mijenja pozicija komunikatora i recipijenta i u kojoj su stvaraoci vrijednih informacija svi ljudi, demokratski auditorij, a ne samo elita (bez obzira koja i kakva). S obzirom na postojanje snažnih hardverovskih elektroničkih sredstava za afirmaciju takvog općeplanctarnog dijaloga svih sa svima i o svemu, kao i s obzirom na postojanje samoupravnih socijalističkih društava, autor na kraju knjige izražava svoju duboku vjeru u

stvaranju komunikacijske asocijacije slobodnih ljudi koji će najracionalnije uređivati sve svoje odnose s prirodom, društvom i samima sobom kad kaže: „Budućnost, opuka kao i posebna, uvijek je, manje-više, u našim rukama [...] Tu se zato i otvara prostor za futurologiju kao stvaralačku društvenu slobodu planiranja, koja ima manje imperativnih, a više integrativnih procedura. Za svjesnu, a ne determinističku disciplinu kooperativne opcije! Za antropokratsko, a ne tehokratsko planiranje ljudske budućnosti!” (str. 110).

Zbog ovih emancipativnih, humanističkih poruka knjiga će zanimati sve sudionike društveno-političkog života, zatim sve građane i omladinu, jer im omogućuje dublje shvaćanje transformacijskih promjena u sistemu javnog komuniciranja kao i vlastito osposobljavanje za aktivnu komunikativnu ulogu u daljnjim izgradnji samoupravnih društvenih odnosa u svim sferama rada, života i stvaralaštva.

Mario Plenković

Na molbu autora prof. Furio Ceruttia unosimo ispravke njegovog članka u broju 4 1986.

Redakcija

LIST OF REFERENCES

When possible, the original publication year is given.

- AFHELDT 1983: Horst Afheldt, *Defensive Verteidigung*, Reinbek b. Hamburg, Rowohlt 1983.
- ANDERS 1956: Günther Anders, *Über die Bombe und die Wurzeln unserer Apokalypse-Blindheit*, in idem *Die Antiquiertheit des Menschen*, vol. I, München, Beck 1980.
- ARENDT 1970: Hannah Arendt, *On Violence*, New York 1970.
- BEITZ 1985: Ch. R. Beitz, M. Cohen, Th. Scanlon and A. J. Simmons (editors), *International Ethice*, Princeton University Press 1985.
- BLUMENBERG 1979: Hans Blumenberg, *Schiffbruch mit Zuschauer, Paradigma einer Daseinsmetapher*, Frankfurt a. M., Suhrkamp 1979.
- BOBBIO 1984: Norberto Bobbio, *L'equilibrio del terrore*, in *Culture della pace e della guerra*, a reader of 'Problemi del socialismo' (Nr. 2), Roma 1984.
- CERUTTI 1983: Furio Cerutti, *Habermas und Marx*, in 'Leviathan' 1983/3, pp. 352-375.
- COLLINGRIDGE 1980: David Collingridge, *The Social Control of Technology*, London, F. Pinter 1980.
- EIBL-EIBESFELDT 1984: Irenäus Eibl-Eibesfeldt, *The Biology of Peace and War*, London, Thames & Hudson 1979.
- ELIAS 1936: *The Civilising Process*, volumes I and II,
- FORNARI 1964: Franco Fornari, *Psicanalisi della guerra atomica*, Milano, Comunità 1964.
- FORNARI 1966: Franco Fornari, *Psicanalisi della guerra*, Milano, Feltrinelli 1966.
- FREUD 1932: Sigmund Freud, *Why War ?*, in the Standard Edition of the Complete Psychological Work, vol. XXII, London, The Hogarth Press.
- HABERMAS 1976: Jürgen Habermas, *Können komplexe Gesellschaften eine vernünftige Identität ausbilden?* (written in 1974), now in *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*, Frankfurt a.M., Suhrkamp 1976.

- HABERMAS 1981: Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt, a.M., Suhrkamp 1981.
- HABERMAS 1985: Jürgen Habermas, *Der philosophische Diskurs der Moderne*, Frankfurt a.M., Suhrkamp 1985.
- HABERMAS 1986: Jürgen Habermas, *Entgegnung*, in A. Honneth–H. Joas (eds.), *Kommunikatives Handeln*, Frankfurt a.M., Suhrkamp 1986.
- HARDIN 1985: R. Hardin, J. J. Mearshimer, G. Dworkin, R. E. Goodwin (eds.), *Nuclear Deterrence. Ethics and Strategy*, The University of Chicago Press 1985.
- HEIDEGGER 1954: Martin Heidegger, *Die Frage nach der Technik*, in idem, *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen, Neske 1954.
- HIRSCHMAN 1970: Albert O. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty*, Cambridge (Mass.), The Harvard U. P. 1970.
- HORKHEIMER 1942: Max Horkheimer, *The End of Reason*, in 'Studies in Philosophy and Social Science' (former 'Zeitschrift für Sozialforschung'), vol. IX, 1941, No. 3 (March 1942), pp. 366–388.
- HORKHEIMER–ADORNO 1944: Max Horkheimer and Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, New York 1972.
- HOWARD 1981: Michael Howard, *War and the Liberal Conscience*, The Oxford U. P. 1981.
- KAHN 1962: Herman Kahn, *Thinking about the Unthinkable*, New York 1962.
- KAUFMANN 1973: Franz-Xaver Kaufmann, *Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem*, Stuttgart, Enke 1973.
- LÖWITH 1984: Karl Löwith, *Atomenergie und menschliche Verantwortung*, written early in the sixties, first published in 'Neue Rundschau', vol. 95, 1984, No. 112, pp. 54–59.
- GALTUNG 1984: Johann Galtung, *There are alternatives!*, 1984.
- NEUMANN 1954: Franz Neumann, *Anxiety and Politics*, now in idem *The Democratic and the Authoritarian State*, New York, The Free Press 1957.
- PARSONS 1938: Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, New York 1938.
- RAPOPORT 1960: Anatol Rapoport, *Fights, Games and Debates*, Ann Arbor, The University of Michigan Press 1960.
- RICHARDSON 1960: Lewis F. Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels*, Pacific Grove, The Boxwood Press 1960.
- SENGHAAS 1969: Dieter Senghaas, *Abschreckung und Frieden*, Frankfurt a.M., E. V. A. 1981.
- SCHELLING 1963: Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, New York, Galaxy 1963.
- SCHMITT 1950: Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Berlin (West), Duncker und Humblot 1974.
- SPANNOCCHI–BROSSOLLET 1976: Emil Spannocchi – Guy Brossollet, *Verteidigung ohne Schlacht*, München, Carl Hanser 1976.
- THOMPSON 1980: Edward P. Thompson, *On exterminism*, in *The New Left Review*, No. 121, May 1980.
- VOLMERM–LEITHÄUSER 1983: Birgit Volmerg, Ute Volmerg, Thomas Leithäuser, *Kriegsängste und Sicherheitsbedürfnis*, Frankfurt a.M., Fischer 1983.
- WALLERSTEIN 1974: Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, I (1974) and II (1980), New York, The Academic Press.